

ภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ในพื้นที่
ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ณรงค์ จันทร์ฤกษ์

รายงานการค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของความสมบูรณ์ของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยแม่โจ้

พ.ศ. 2559

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยแม่โจ้

ภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้านในพื้นที่
ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ณรงค์ จันทร์ฤกษ์

รายงานการค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของความสมบูรณ์ของการศึกษาตามหลักสูตร
ตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน

พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก.....

(อาจารย์ ดร.ทิพย์สุดา ตั้งตระกูล)

วันที่ 17 เดือน พ.ย. พ.ศ. 2559

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

(รองศาสตราจารย์ ดร.เกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง)

วันที่ 21 เดือน พ.ย. พ.ศ. 59

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปวิณ สุธธิกุลบุตร)

วันที่ 17 เดือน พ.ย. พ.ศ. 59

ประธานอาจารย์ประจำหลักสูตร.....

(รองศาสตราจารย์ ดร.เกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง)

วันที่ 21 เดือน พ.ย. พ.ศ. 59

บัณฑิตวิทยาลัยรับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์ ดร.เกรียงศักดิ์ เม่งอำพัน)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ 21 เดือน พ.ย. พ.ศ. 59

ชื่อเรื่อง	ภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ในพื้นที่ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่
ชื่อผู้เขียน	นายณรงค์ จันทร์ฤกษ์
ชื่อปริญญา	วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	อาจารย์ ดร.ทิพย์สุดา ตั้งตระกูล

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ในพื้นที่ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ซึ่งพื้นที่ตำบลแม่โป่งนั้นเป็นพื้นที่ที่มีการใช้วิธีการรักษาแบบการแพทย์แผนไทยมาเป็นระยะเวลานาน ใช้ แบบสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และผู้วิจัยเป็นผู้ทำหน้าที่หลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลนั้นเป็นหมอพื้นบ้านที่มีประสบการณ์ในการรักษาไม่ต่ำกว่า 5 ปี จำนวน 10 คน

พื้นที่ตำบลแม่โป่งมีลักษณะเป็นพื้นที่ราบเชิงเขาและภูเขา คนในหมู่บ้านมีอาชีพ เกษตรกรรม และรับจ้างทั่วไป การรักษาโรคภัยไข้เจ็บของคนในพื้นที่ มักรักษาโดยหมอพื้นบ้านที่อยู่ในพื้นที่ หมอพื้นบ้านทั้ง 10 คน มีอายุเฉลี่ยที่ 71 ปี อาชีพหมอพื้นบ้านเป็นทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริม เนื่อง เหตุจูงใจของการเป็นหมอพื้นบ้านนั้น เกิดจากความศรัทธา และอยากช่วยเหลือผู้อื่น ส่วนความรู้ในการรักษาโรคนั้น ส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ จากรุ่นสู่รุ่น รูปแบบการรักษาของหมอพื้นบ้านในพื้นที่ตำบลแม่โป่งนั้นแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ หมอเป่า มีจำนวน 2 คน และหมอสมุนไพร มีจำนวน 8 คน

หมอเป่า ใช้วิธีการเป่าเพื่อรักษาโรค ได้แก่ โรคที่เกี่ยวกับกระดูก และการเกิดบาดแผลต่าง ๆ ขั้นตอนการรักษานั้น ประกอบไปด้วย 2 ขั้นตอนหลัก ๆ ได้แก่ 1) การเชิญให้ไปรักษา เป็นพิธีกรรมการยกเครื่องสักการะ และ 2) การแสดงความขอบคุณ โดยการจัดเครื่องสักการะภายหลังการรักษา การรักษาของหมอเป่านั้นเป็นการรักษาทั้งทางด้านร่างกายและการประคับประคองจิตใจผู้เจ็บป่วย การเป็นหมอเป่านั้นไม่ได้ก่อให้เกิดรายได้ แต่สิ่งแรงจูงใจในการเป็นหมอเป่านั้น มาจากการได้ช่วยเหลือผู้อื่น จึงทำให้หมอเป่านั้นคงอยู่ได้

ส่วนหมอสมุนไพรนั้น จะใช้แร่ธาตุบางชนิด หรือส่วนต่าง ๆ ของสัตว์บางชนิดในการรักษา ร่วมกับพืชสมุนไพร และโรคที่รักษาส่วนใหญ่ นั้น ได้แก่ โรคเลือด โรคไต นิ่ว โรคมะเร็ง โรคปวดเข่า

ปวดขา แมลงสัตว์กัดต่อย อาการเหนื่อยอ่อนเพลีย และอาการผิดปกติของหญิงแม่ลูกอ่อนหลังอยู่ไฟ
วิธีการรักษาด้วยสมุนไพรนั้น มีหลากหลายวิธี ได้แก่ การต้มดื่ม ฝน ทา อม โดยใช้ตัวยาหลักและการ
เข้ายา จะไม่นิยมใช้สมุนไพรชนิดเดียว ส่วนของสมุนไพรนั้น สามารถใช้ได้ทุกส่วน เช่น ราก เมล็ด
เปลือก ลำต้น (แก่น) ใบ และดอก ขึ้นอยู่กับชนิดของสมุนไพร หมอสมุนไพรจะมีความชำนาญในการ
รักษาที่แตกต่างกัน อาจใช้สมุนไพรในการรักษาเพียงอย่างเดียว หรืออาจมีการบูรณาการกำกับ
เข้าไปด้วย เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการรักษา

คำสำคัญ : พืชสมุนไพร หมอเป่า หมอสมุนไพร ตำบลบ้านโป่ง

Title	Indigenous Knowledge in Using Herbal Plants of Native Medicine Healers at Mae Pong Sub-district, Doi Saket District, Chiangmai Province
Author	Mr. Narong Janroek
Degree of	Master of Science in Geosocial Based Sustainable Development
Advisor Committee Chairperson	Dr. Tipsuda Tangtragoon

ABSTRACT

This research aims to explore the wisdom of traditional medicinal plants used by traditional healers in Mae Pong sub-district, Doi Saket district, ChiangMai province. Mae Pong sub-district is an area where Thai medicinal plants have been using for medical treatment. This study uses interviews, focus group discussion and the researcher serves as the primary data collector. The informants are ten traditional healers who have at least five years of experience in the treatment.

Mae Pong sub-district locates in the mountainous area with a part of flatland. People in the village are farmers and hired workers. Treatment of the disease often did by traditional healers in the area. These healers have an average age of 71 years, and work on both as a full-time and part time basis. The motive of the traditional healers is faith and want to help others. Most of their knowledge are from their ancestors; passing from generation to generation. There are two types of healers, one is the healer and another one is blow spell healer, which there are 8 herbal and 2 blow spell healers in the village.

The blow spell heals include diseases related to bone and several wounds. The treatment consists of two main steps: 1) an invitation to be treated ; a ritual ceremony for altar offerings and 2) to show his gratitude after treatment. The treatment of the healers is to treat both physical and psychological prop up sick

people. Being the healers do not have income. The incentive for the healers is the gratitude of people who were treated.

The healers use herbal plants or parts of certain animals for medical treatment which can heal kidney stones disease, blood diseases, cancer, pain, shin pain, insect bites, tiredness, fatigue and disorders of the female who just gave birth. after the fire. The herbal remedy is of various ways, including boil drinking, rubbing, liniment and lozenge. It is not common to use only a single herb, but the mixture of several types of herbs is required. Structure of herbal plants used for healing includes seeds, roots, bark, trunk, leaves and flowers, depending on the type of herb.

Herbal healers have different expertise for their treatment. Some of them may use the herbs only, while the the others may also use the spell at the same time to increase the effective mess of the treatment.

Keywords: herbs, herbal healers, Ban Pong sub district

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการค้นคว้าอิสระเล่มนี้ นั้นเป็นผลงานที่ผู้วิจัยนั้นตั้งใจทำงานศึกษาและรวบรวมข้อมูลในเรื่องของการใช้พืชสมุนไพรและหมอพื้นบ้าน ซึ่งเป็นวิธีการรักษาโรคและอาการเจ็บป่วยซึ่งอยู่คู่กับคนไทยมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ผู้วิจัยจึงมีตั้งใจในการศึกษารวบรวม เพื่อสืบทอดการใช้พืชสมุนไพรและหมอพื้นบ้านไม่ให้เลือนหายไป ในการศึกษาครั้งนี้ได้รับความร่วมมือจากหมอพื้นบ้านที่อยู่ในพื้นที่ตำบลแม่โป่งเป็นอย่างดี ซึ่งให้ความอนุเคราะห์ในเรื่องของข้อมูล และคอยอำนวยความสะดวกในเรื่องต่าง ๆ ทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จไปได้ด้วยดี และโดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.ทิพย์สุตา ตั้งตระกูล อาจารย์ที่ปรึกษาหลักเป็นอย่างสูง ที่คอยให้ความช่วยเหลือ ให้คำแนะนำ วิธีการดำเนินงาน วิธีการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ซึ่งทำให้รายงานการค้นคว้าอิสระเล่มนี้เสร็จสมบูรณ์

ณรงค์ จันทร์ฤกษ์

พฤษภาคม 2559

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(3)
ABSTRACT	(5)
กิตติกรรมประกาศ	(7)
สารบัญ	(8)
สารบัญตาราง	(10)
สารบัญภาพ	(12)
บทที่ 1 บทนำ	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
ขอบเขตการวิจัย	2
นิยามศัพท์	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
บทที่ 2 ตรวจเอกสาร	4
แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง	4
ทฤษฎีที่เกี่ยวกับภูมิปัญญา	6
แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับแพทย์แผนไทย	11
แนวคิดเกี่ยวกับสมุนไพรไทย	16
แนวคิดเภสัชวัตถุ	28
แนวคิดเกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพด้วยสมุนไพร	35
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	37
กรอบแนวคิดในการวิจัย	39
บทที่ 3 วิธีการดำเนินการวิจัย	40
สถานที่ดำเนินการวิจัย	40
ประชากร	40
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	40

	หน้า
การตรวจสอบข้อมูล	41
การเรียบเรียงข้อมูล	42
ระยะเวลาในการดำเนินงานศึกษาวิจัย	42
บทที่ 4 ผลการวิจัยและวิจารณ์ผล	43
ตอนที่ 1 บริบทพื้นที่ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่	43
ตอนที่ 2 ข้อมูลส่วนบุคคลของหมอพื้นบ้าน รวมทั้งแนวคิดการวินิจฉัยโรค จากภูมิปัญญา หมอพื้นบ้าน	45
ตอนที่ 3 หมอเป่าและวิธีการรักษา	49
ตอนที่ 4 หมอสมุนไพรและวิธีการรักษา	51
ตอนที่ 5 ชนิดและสรรพคุณ ของสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านนำมารักษา	52
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	55
สรุป	55
อภิปรายผลการวิจัย	57
ข้อเสนอแนะ	58
บรรณานุกรม	60
ภาคผนวก	62
ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์หมอพื้นบ้าน	63
ภาคผนวก ข แบบสัมภาษณ์ หมอพื้นบ้านแบบเจาะลึก	65
ภาคผนวก ค ประวัติผู้วิจัย	67

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 พืชจำพวกต้นและสรรพคุณ	28
2 พืชจำพวกเถาและสรรพคุณ	29
3 พืชจำพวกเครือและสรรพคุณ	29
4 พืชจำพวกหัวหรือเหง้าและสรรพคุณ	30
5 พืชจำพวกฝักและสรรพคุณ	30
6 หญ้าและสรรพคุณ	31
7 เห็ดที่ทำอาหารและประกอบเป็นยา	31
8 เห็ดรสเบื่อเมา และสรรพคุณ	32
9 ร่วนและสรรพคุณ	32
10 สัตว์บก และสรรพคุณ	33
11 สัตว์น้ำและสรรพคุณ	33
12 สัตว์อากาศและสรรพคุณ	34
13 ธาตุวัตถุที่สลายตัวง่ายและสรรพคุณ	34
14 ธาตุวัตถุที่สลายตัวยากและสรรพคุณ	35
15 โรคที่พบมากที่สุด 10 อันดับ	44
16 เพศของหมอพื้นบ้าน	45
17 อายุของหมอพื้นบ้าน	45
18 สถานภาพของหมอพื้นบ้าน	45
19 สถานภาพเกี่ยวกับวิชาชีพของหมอพื้นบ้าน	46
20 อาชีพหลักของหมอพื้นบ้าน	46
21 ประเพณีภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน	46
22 เหตุจูงใจในการเป็นหมอพื้นบ้าน	47
23 แหล่งความรู้ที่แรกในการรักษาโรค	47
24 ประสบการณ์ในการรักษา	48
25 ที่มาของการเป็นหมอสมุนไพร	50

26	ชนิดและสรรพคุณของสมุนไพร	52
27	สูตรและส่วนประกอบของสมุนไพรใช้ในการรักษาโรค	53

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 การเกิดภูมิปัญญาไทย	10
2 ตำราสมุนไพรที่ได้รับตกทอดมาจากบรรพบุรุษ	50
3 ตำราสมุนไพรที่เขียนขึ้นเองตามคำบอกเล่าของครูบาอาจารย์ และศึกษาด้วยตนเอง	51

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การแพทย์ของไทยแต่โบราณมีวิธีการตรวจวินิจฉัยและรักษาอย่างละเอียดกว่าหลักการแพทย์ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันมาก เว้นแต่เครื่องมือเท่านั้นที่ขาดการพัฒนา จะเห็นว่าการรักษาโรคจะเน้นถึงต้นเหตุของโรค (สมุฏฐานโรค) เป็นองค์รวมทั้งร่างกาย จิตใจ สภาพแวดล้อมรวมถึงอาหาร น้ำดื่ม ภูมิอากาศ อุปนิสัย อิริยาบถ อาชีพ วิถีความเป็นอยู่ และยังมีการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันโรคให้แก่ร่างกายด้วย ดังจะเห็นว่ายาบางตำรับเมื่อนำมาใช้ในห้องทดลองจะไม่ปรากฏผล แต่เมื่อนำไปใช้รักษาโรคจริง ๆ กลับเป็นผลดี ทั้งนี้เพราะการรักษาโรคไม่ใช่การรักษาอาการของโรค หรือรักษาปลายของโรคแต่การรักษาโรคที่แท้จริง โดยการขจัดรากเหง้าของโรคนั้น ๆ เมื่อรากเหง้าของโรคสิ้นไปแล้วอาการของโรคก็จะหายไปเอง (วุฒิ วุฒิธรรมเวช, 2537: 3) ในปัจจุบันกระแสความคิดของการฟื้นฟูระบบการแพทย์แผนไทยกำลังเป็นที่นิยมและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง อนึ่งมาจากการตระหนักถึงคุณค่าภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านซึ่งสัมพันธ์กับสภาพสังคม วัฒนธรรม และความยั่งยืน อีกด้านหนึ่งมาจากภาวะความอับจนของการใช้เทคโนโลยีขั้นสูงในระบบการแพทย์แผนใหม่ ซึ่งมีราคาแพง สมุนไพรเป็นรูปธรรมที่เด่นชัด ได้รับความสนใจและกล่าวขานกันมาก โดยเฉพาะกระทรวงสาธารณสุขได้มีนโยบายอย่างต่อเนื่องที่จะเร่งดำเนินการในทุกวิถีทางเพื่อสามารถนำสมุนไพรหายากที่มีค่าของประเทศมาใช้ประโยชน์ด้านสาธารณสุข ฟื้นฟูการแพทย์แผนไทย อุตสาหกรรมยาภายในประเทศให้มั่นคงพึ่งตนเองได้โดยเน้นความปลอดภัยและมีประสิทธิภาพประกอบกับแผนพัฒนาสุขภาพแห่งชาติในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ได้กำหนดยุทธศาสตร์การ สร้างศูนย์กลางด้านสุขภาพ และการรักษาพยาบาลในระดับนานาชาติ ทางเลือกสุขภาพที่หลากหลายผสมผสานภูมิปัญญาไทยและสากล โดยมีเป้าหมายมุ่งให้การแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือก เป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพหนึ่งในระบบสุขภาพ (สำนักงานสาธารณสุขอำเภอต๋อยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. 2556) การแพทย์แผนโบราณหรือการแพทย์แผนไทยนั้นมีความเกี่ยวพันเกี่ยวข้องกันอย่างแนบแน่นกับชีวิตมนุษย์มานาน การมีอยู่ของการใช้สมุนไพรของชาว บ้านผสมผสานกันอย่างกลมกลืนและเป็นเอกลักษณ์วิถีชีวิตโดยรวมเพื่อประสิทธิภาพของสมุนไพรที่ดำรงอยู่ในกระบวนการรักษาเยียวยาแบบพื้นบ้านจากเหตุผลดังกล่าวทำให้แพทย์แผนไทยยังคงมีบทบาทต่อสุขภาพของประชาชนจนถึงปัจจุบัน

จากการรวบรวมข้อมูลทะเบียนแพทย์แผนไทยที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ที่ให้การรักษาและดูแลสุขภาพประชาชน มีจำนวนแพทย์แผนไทยทั้งหมด 10 คน ซึ่งแพทย์แผนไทยจะใช้ศาสตร์ 2 ด้านคือ สมุนไพรและการนวดจับเส้น เป็นการผสมผสานองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม และจากการศึกษาเพิ่มเติมจากหลักสูตรการแพทย์แผนไทย ในการรักษาอาการเจ็บป่วยของผู้ที่มารับการรักษา ดังนั้นจากความสำเร็จในศาสตร์การแพทย์พื้นบ้านและบทบาทของแพทย์แผนไทยดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาและการใช้อย่างปลอดภัยของแพทย์แผนไทยที่ยังคงใช้องค์ความรู้เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อสุขภาพอนามัย ในการป้องกันและรักษาโรคและความปลอดภัยในการใช้สมุนไพรเพื่อช่วยเสริมสร้างสุขภาพอนามัยของคนในชุมชน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้านในพื้นที่ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตเชิงประชากร

หมอพื้นบ้านในพื้นที่ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่จำนวน 10 คน

ขอบเขตเชิงพื้นที่

พื้นที่ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ขอบเขตเชิงเนื้อหา

ส่วนที่ 1 บริบทพื้นที่ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ส่วนที่ 2 ข้อมูลส่วนบุคคลของหมอพื้นบ้าน รวมทั้งแนวคิด การวินิจฉัยโรค จากภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ส่วนที่ 3 ชนิดและสรรพคุณ ของสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านนำมาใช้ในการรักษา

นิยามศัพท์

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ ทักษะประสบการณ์ของหมอพื้นบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมาในด้านการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาโรค ไม่ว่าจะได้รับการถ่ายทอดความรู้แบบเป็นลายลักษณ์อักษร

การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง การนำองค์ความรู้ทักษะประสบการณ์ของหมอพื้นบ้านที่รับการถ่ายทอดเรียนรู้มา ใช้ดูแลสุขภาพของตนและผู้อื่นด้วยวิธีการต่าง ๆ

การสืบทอดภูมิปัญญา หมายถึง การเรียนรู้การสอนอย่างไม่เป็นทางการของชาวบ้านในวิชาแพทย์ของหมอพื้นบ้านที่มุ่งให้ความรู้ทักษะประสบการณ์ของตนไปยังบุคคลผู้ทำหน้าที่เรียนรู้

การแพทย์แผนไทย หมายถึง หมอพื้นบ้าน หมอยาหรือหมอเมือง เป็นผู้มีความรู้ในการใช้สมุนไพรโดยจะรักษาโรคตามตำราตามคำบอกเล่าตามการเรียนรู้และการถ่ายทอดตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

การประยุกต์ใช้สมุนไพร หมายถึง การนำองค์ความรู้ทักษะประสบการณ์ที่ผ่านการเรียนรู้การรับรู้จากแหล่งต่าง ๆ เกี่ยวกับสมุนไพรมาใช้รักษาความเจ็บป่วยทั่วไปและความเจ็บป่วยต่าง ๆ ที่แพทย์แผนปัจจุบันรักษาไม่หาย เช่น มะเร็ง เบาหวาน โรคลมผิตเดือน

สมุนไพร หมายถึง วัตถุ ไม่ว่าจะเป็นพืชสัตว์ แร่ธาตุ ที่มีได้ผสมปรุงหรือแปรสภาพนำมาเป็นยารักษาโรคหรือส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งส่วนใหญ่ในที่นี้หมายถึงพืชสมุนไพร

การใช้ยาอย่างปลอดภัย หมายถึง การใช้สมุนไพรให้ถูกต้องและตรงกับสรรพคุณและประสิทธิภาพของสมุนไพรแต่ละชนิด และถูกต้องตามหลักเภสัชกรรม ได้แก่ วิธีปรุงยา การชงยา การคัดเลือก การเก็บรักษา การใช้ตัวยาอันตราย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงบริบทพื้นที่ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่
2. ได้ทราบข้อมูล แนวคิด การวินิจฉัยโรค จากภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่
3. ทราบชนิด สรรพคุณ วิธีการใช้พืชสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านนำมาใช้ในการรักษา
4. เพื่อเป็นแนวทางในการฟื้นฟู อนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยในการใช้สมุนไพรที่ปลอดภัย เพื่อสืบทอดไว้แก่คนรุ่นหลังต่อไป

บทที่ 2

ตรวจเอกสาร

ในการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อประกอบการศึกษาภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรอย่างปลอดภัย เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาดังนี้

1. แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
2. ทฤษฎีที่เกี่ยวกับภูมิปัญญา
3. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับแพทย์แผนไทย
4. แนวคิดเกี่ยวกับสมุนไพรไทย
5. แนวคิดเกี่ยวกับเภสัชวัตถุ
6. แนวคิดเกี่ยวกับดูแลสุขภาพด้วยสมุนไพร
7. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

จากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่สังคมไทยอย่างมากในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม อีกทั้งกระบวนการของความเปลี่ยนแปลงมีความสลับซับซ้อนจนยากที่จะอธิบายในเชิงสาเหตุและผลลัพธ์ได้ เพราะการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดต่างเป็นปัจจัยเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดผลลัพธ์ทั้งทางด้านบวกและทางด้านลบ

สำหรับผลลัพธ์ของการพัฒนาทางด้านบวกนั้น มีการเพิ่มขึ้นของอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเจริญทางวัตถุ และสาธารณูปโภคต่าง ๆ ให้มีความสะดวกสบายและทันสมัยมากยิ่งขึ้น มีการขยายปริมาณและกระจายการศึกษาอย่างทั่วถึง ผลต่าง ๆ เหล่านี้มีการกระจายตัวน้อยหรือมีการกระจายตัวเพียงในเมืองเท่านั้น แต่การกระจายตัวของการพัฒนานี้ไม่สามารถไปถึงชนบท แต่ว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้เกิดผลลบติดตามมาด้วย เช่น การขยายตัวของรัฐเข้าไปในชนบท ได้ส่งผลให้ชนบทเกิดความอ่อนแอในหลายด้าน ทั้งการต้องพึ่งพิงตลาดและพ่อค้าคนกลางในการสั่งสินค้าทุน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และ

การรวมกลุ่มกันตามประเพณีเพื่อการจัดการทรัพยากรที่เคยมีอยู่แต่เดิมแตกสลายลง ภูมิความรู้ที่เคยใช้แก้ปัญหาและสิ่งสมปรับเปลี่ยนกันมาถูกลืมเลือนและเริ่ม สูญหายไปสิ่งสำคัญ ก็คือ ความพอเพียงในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่ทำให้คนไทยสามารถพึ่งตนเอง และดำเนินชีวิตไปได้อย่างมีศักดิ์ศรีภายใต้อำนาจและความมีอิสระในการกำหนด ชะตาชีวิตของตนเอง ความสามารถในการควบคุมและจัดการเพื่อให้ตนเองได้รับการสนองตอบต่อความต้องการต่าง ๆ รวมทั้งความสามารถในการจัดการปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ซึ่งทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นศักยภาพพื้นฐานที่คนไทยและสังคมไทยเคยมีอยู่แต่ เดิม ต้องถูกกระทบกระเทือน ซึ่งวิกฤตเศรษฐกิจจากปัญหาฟองสบู่และปัญหาความอ่อนแอของชนบท รวมทั้งปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น ล้วนแต่เป็นข้อพิสูจน์และยืนยันปรากฏการณ์นี้ได้เป็นอย่างดี

พระราชดำริว่าด้วยเศรษฐกิจพอเพียง

“...คนอื่นจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา จะว่าเมืองไทยล้าสมัย ว่าเมืองไทยเชย ว่าเมืองไทยไม่มีสิ่งที่มีสมัยใหม่ แต่เราอยู่พอมีพอกินและขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทย พออยู่พอกิน มีความสงบ และทำงานตั้งจิตอธิษฐานตั้งปณิธาน ในทางนี้ที่จะให้เมืองไทยอยู่แบบพออยู่พอกิน ไม่ใช่จะรุ่มเรืองอย่างยอด แต่ว่ามีความพออยู่พอกิน มีความสงบ เปรียบเทียบกับประเทศอื่น ๆ ถ้าเรารักษาความพออยู่พอกินนี้ได้ เราก็จะยอดยิ่งยวดได้...” พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (๔ ธันวาคม ๒๕๑๗)

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียงหมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในภายนอก ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการ ทุกขั้นตอน และขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและ

กว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดีความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง จึงประกอบด้วยคุณสมบัติ ดังนี้

1. ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

2. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

3. ภูมิคุ้มกัน หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต

โดยมีเงื่อนไขของการตัดสินใจและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียง 2 ประการ ดังนี้

1. เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผนและความระมัดระวังในการปฏิบัติ

2. เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้าง ประกอบด้วย มีความตระหนักใน คุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

ทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญา

ความหมายภูมิปัญญา

จากการศึกษาความหมายของภูมิปัญญาได้มีผู้รู้ตลอดจนนักวิชาการได้ใช้เรียกอยู่หลายคำ เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นต้น แต่ได้ให้ความหมายไปในทางเดียวกัน คือ

เกษม สุขสวัสดิ์ (2547 : 9) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาว่าหมายถึง ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เป็นความรู้ ความคิด ความสามารถ ความเห็น ความเชื่อ ความนิยมในสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน วิถีชีวิต การป้องกันรักษาโรคภัยไข้เจ็บและการใช้ภาษาที่เกิดขึ้นสั่งสมพัฒนาใช้ประโยชน์สืบต่อจนเป็นมรดกตกทอดพื้นบ้านมาแต่โบราณ

นันทสาร สีสลับและคณะ (2547 : 17-20) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าหมายถึง ทักษะและเทคนิคอันเกิดจากการสะสมองค์ความรู้ มวลรวมทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอด

ปรับปรุงพัฒนาและเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดี ในการสร้างผลงานแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตของคนไทยได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2543 : 29) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาแพทย์แผนไทย ว่าหมายถึง การเอาทรัพยากรความรู้ ทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่ในท้องถิ่นแต่ละแห่งซึ่งอาจเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน หรือเป็นลักษณะสากลที่หลายๆท้องถิ่นมีคล้ายกันก็ได้เพื่อนำมาแก้อุปสรรคทางธรรมชาติทางสังคมที่จำเป็นในการดำเนินชีวิต ภูมิปัญญาจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้าน จาก

เสรี พงศ์พิศ (2547 : 117-118) กล่าวถึงภูมิปัญญา “ที่ตั้งของปัญญา” เป็นปรัชญาชีวิตของชาวบ้าน อันเป็นที่ตั้ง ที่มาของวิถีชีวิต วิธีคิด วิธีปฏิบัติ อันอยู่ภายใต้การมองโลก มองชีวิต ภูมิปัญญา ยังหมายถึงความรู้ต่าง ๆ ที่สืบทอดถ่ายทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษมาจนถึงปัจจุบันที่คนรุ่นต่อมาได้ออนรักษ์ ฟื้นฟู ประยุกต์ รวมถึงสร้างสรรค์ให้เกิดความรู้ใหม่ในสังคมที่ผสมผสานกันระหว่างความรู้ที่มาจากแหล่งอื่น ๆ ทั่วโลก

ประไพ ทองเชิญ (2548 : 112-113) กล่าวถึงภูมิปัญญาและการครอบครองภูมิปัญญาดั้งเดิม คือองค์ความรู้เฉพาะถิ่น ภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่สั่งสมสืบทอดกันมาหลายชั่วคน เกิดเป็นภูมิปัญญาในเรื่องปัจจัยสี่มากมาย เป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะคนได้เรียนรู้และพัฒนาความสามารถด้วยตัวเองตลอดเวลาและการใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิม คือมีฝีมือความสามารถเพิ่มขึ้นเป็นลำดับจากประสบการณ์สามารถสร้างสรรค์รูปแบบชิ้นงานได้ไม่มีจำกัด มีการพัฒนาความสามารถของคนอย่างต่อเนื่อง

ประไพ ทองเชิญ (2548 : 24-35) กล่าวถึงกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นเองกระบวนการที่พ่อแม่พาทำ ลูกที่ยังอยู่ในวัยเด็กจะคอยทำตามแม่กับเด็กคนอื่น ๆ และสนุกสนานกับการร่วมกัน สังเกต ปรับปรุง ทำตาม เรียนรู้ทุกกระบวนการและท้ายที่สุดจะทำกิจกรรมได้อย่างชำนาญชนิดที่ไม่รู้ตัวเหมือนกันว่าเป็นไปแต่เมื่อใดและภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่เป็นองค์รวมอย่างบูรณาการซึ่งประกอบไปด้วยการจัดสร้างวัตถุสิ่งของขึ้นในวิถีชีวิต และกระบวนการสืบทอดที่เคลื่อนไหวตนเองเป็นไปเองระหว่างแม่กับลูกน้อยแบบค่อยเป็นค่อยไปเป็นโอกาสให้เด็กได้สังเกตปรับปรุงและทำตามทำโดยไม่ต้องบังคับเรียนรู้อย่างกระตือรือร้นและตั้งใจโดยวิถี ชิมซบและสะสมภูมิปัญญาอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับพัฒนาการของวัยอย่างไม่ต้องจัดการเชี่ยวชาญโดยไม่รู้ตัว นี่คือการบวนการพ่อแม่พาทำ ทุกกลุ่มชนพื้นบ้าน ห้องเรียนธรรมชาติตามความพร้อมของเด็กแต่ละคน ไม่ต้องบังคับเป็นพิเศษแต่เป็นไปตามชีวิตจริง เด็กน้อยจะเติบโตชิมซบกลายเป็นสืบทอดภูมิปัญญาของบรรพชนเต็มภาคภูมิสะสมภูมิความรู้เอาไว้หลายสาขาวิชาที่เป็นเรื่องของการทำอยู่ทำกินทั้งหมดที่จำเป็น

พรชัย ปรีชาปัญญา (2544 : 100) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาว่าเป็นความรู้ชาวบ้านที่ถูกสร้างขึ้นมาจากความรู้ความสามารถ ตลอดจนประสบการณ์และถูกถ่ายทอดซึ่งกันและกันในชุมชนหรือ

ชุมชนใกล้เคียง โดยถ่ายทอดและสะสมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่ง ภูมิปัญญาเป็นทรัพย์ทางปัญญา ที่มีคุณค่ายิ่งไม่ยิ่งหย่อนกว่าความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์

สามารถ จันทรสุริย์ (2549 : 5-6) กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาไทยดังนี้ ประเทศไทยได้เห็นความสำคัญของการพัฒนาคน ทั้งในทางปัญญา ร่างกายและจิตใจ ซึ่งจะเห็นได้จากการจัดทำแนวทางการปฏิรูปการศึกษา ด้วยการฟื้นฟูภูมิปัญญาไทยขึ้นมาใช้ในการเรียนการสอนตั้งแต่เริ่มประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 เป็นต้นมา ต่อมาได้บรรจุสาระสำคัญของเรื่องภูมิปัญญาไว้ในรัฐธรรมนูญของราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2542 จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาและทำความเข้าใจเรื่องภูมิปัญญาให้เกิดความชัดเจนและถ่องแท้ร่วมกันในวงกว้างทั้งประเทศ เพื่อจักได้ร่วมมือในการพัฒนาชาติบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญของราชอาณาจักรไทย และพระราชบัญญัติการศึกษาดังกล่าวข้างต้น ความสำคัญของภูมิปัญญาไทยสรุปได้ดังนี้

- 1 ภูมิปัญญาไทยช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่น
- 2 ภูมิปัญญาไทยสร้างความภาคภูมิใจ และศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย
- 3 ภูมิปัญญาไทยสามารถปรับประยุกต์ หลักธรรมคำสอนทางศาสนามาใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม

- 4 ภูมิปัญญาไทยสร้างความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน
- 5 ภูมิปัญญาไทยช่วยเปลี่ยนแปลงปรับปรุงชีวิตคนไทยให้เหมาะสมตามยุคสมัย

ในที่นี้ได้สรุปความหมายของคำสำคัญต่าง ๆ ที่น่าสนใจได้แก่คำว่าภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และภูมิปัญญาสากล ดังนี้

ภูมิปัญญา หมายถึง องค์ความรู้ สติปัญญา ความคิด ความเชื่อ ที่เป็นองค์รวมทั้งหมดของคน โดยทั่วไป

ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หมายถึง องค์ความรู้ สติปัญญา ความคิด ความเชื่อ และความสามารถทั้งหมดของชาวบ้านธรรมดา ในพื้นที่หมู่บ้านต่าง ๆ ในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านอย่างเหมาะสมตามสภาพพื้นที่หรือพื้นบ้านของแต่ละแห่ง

องค์ความรู้ สติปัญญา ความคิด ความเชื่อชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคนหนึ่งคิดได้เอง ในการดำเนินวิถีชีวิตและการแก้ไขปัญหาเป็นสติปัญญา เป็นองค์รวมความรู้ทั้งหมดทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ สติปัญญา ความคิด ความเชื่อ และความสามารถทั้งหมดของชาวบ้าน โดยส่วนรวมหมดทุกคน ในท้องถิ่นหมู่บ้านต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิต หรือแก้ไขปัญหาของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น อย่างเหมาะสมตามสภาพท้องถิ่นแต่ละแห่ง ซึ่งไม่ใช่ของผู้นึงผู้ใดโดยเฉพาะหรือกล่าวอีกอย่างว่าภูมิปัญญานิรนาม

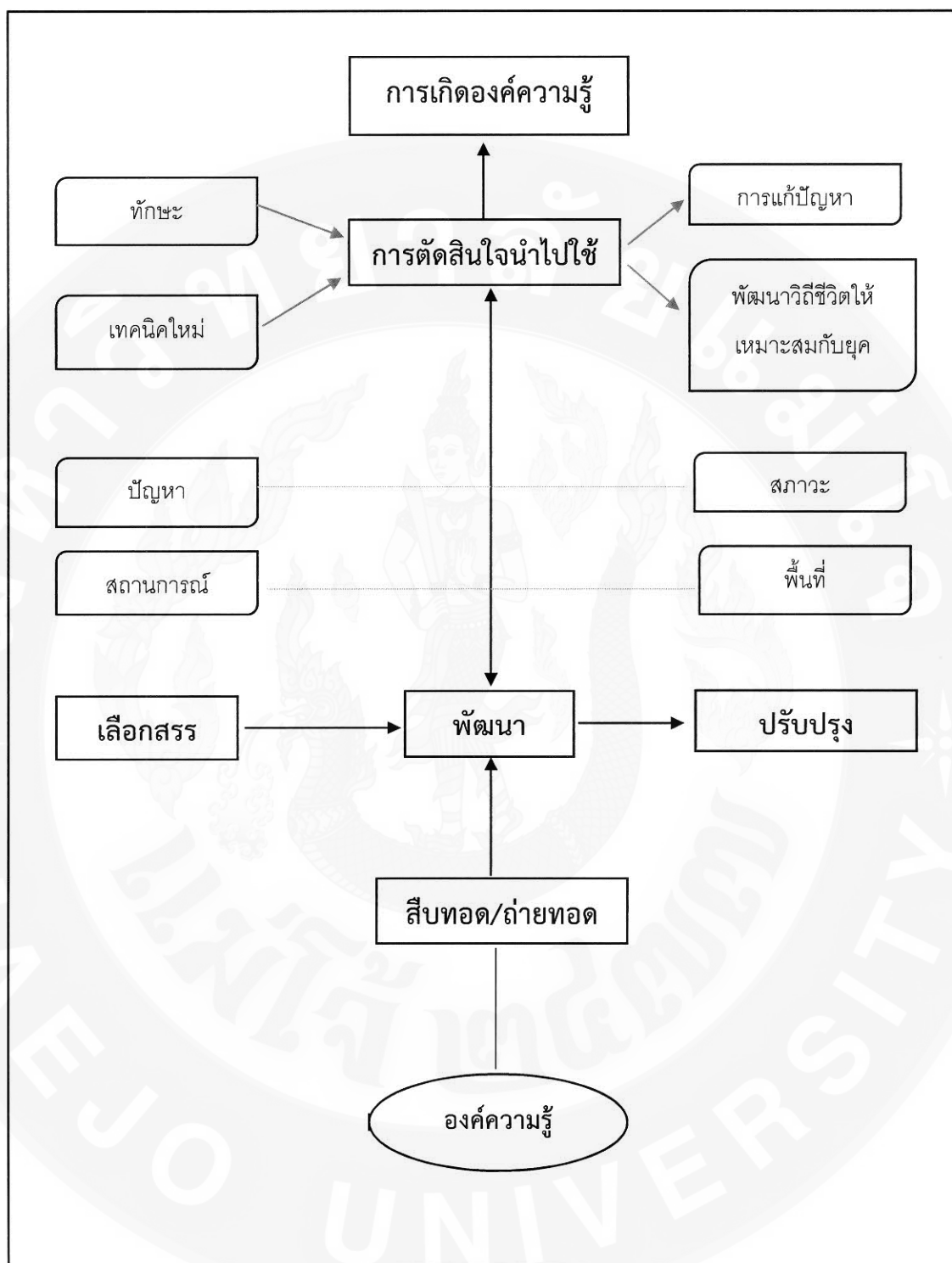
ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ สติปัญญา ความคิด ความเชื่อ และความสามารถทักษะ และความสามารถที่เป็นองค์รวมทั้งหมดของคนไทย อันเกิดจากการสะสมองค์ความรู้มวลรวมทุกด้าน ที่ผ่านกระบวนการสืบทอดปรับปรุง พัฒนา และเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดีในการสร้างผลงาน แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

ภูมิปัญญาสากล หมายถึง องค์ความรู้ สติปัญญา ความคิด ความเชื่อ และความสามารถที่เป็นองค์รวมของชาวโลกกลุ่มหนึ่ง ที่มีการสืบทอดไหลบ่าสู่ประเทศต่าง ๆ จนเป็นที่ยอมรับของคนจำนวนมาก

ลักษณะของภูมิปัญญา

การเกิดของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาเกิดจากการสืบทอด ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ แล้วพัฒนาเลือกสรร ปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้นจนเกิดทักษะความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุดดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 การเกิดภูมิปัญญาไทย

ที่มา: สามารถ จัทรสุรย์ (2549)

ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาการของภูมิปัญญาไทย

1. ความรู้ในเรื่องเดิม
2. การสะสมประสบการณ์ในเรื่องเดิม
3. ประสบการณ์เดิมที่สามารถเปรียบเทียบกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ใหม่ได้
4. สถานการณ์ที่ไม่มั่นคง หรือมีปัญหาที่ยังหาทางออกไม่ได้
5. รากฐานทางศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อ

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับแพทย์แผนไทย

ความหมายของแพทย์แผนไทย

สุรเกียรติ์ อาชานานุภาพ (2530 : 89) ได้ให้ความหมายของแพทย์แผนไทยหมายถึงบุคคลที่มีความรู้ทางหมอและทางยาพอที่ให้การรักษาโรคพื้น ๆ ได้มักเป็นคนพื้นบ้านในหมู่บ้านชนบทและสืบทอดความรู้จากบรรพบุรุษหรือศึกษาจากสมุดข่อยที่เก็บรักษาไว้ตามวัดมักให้การรักษาแบบยาของหมอวานโดยยึดหลักเมตตารธรรมตามโบราณคือการให้การรักษาริหรือเก็บเป็นตัวเงินหรือสิ่งของเพียงเล็กน้อยแทบจะเรียกได้ว่าไม่สามารถเอามาเป็นรายได้ประจำดังนั้นหมอพื้นบ้านบางคนมักประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น เกษตรกรรม หรือค้าขายไปด้วย

วรวิทย์ พูนสวัสดิ์กิตติกุล (2537 : 49) ได้ให้ความหมายของแพทย์แผนไทยว่าหมายถึงบุคคลที่มีวิถีชีวิตอยู่ในหมู่บ้านอาศัยความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านที่สืบทอดกันมาจากรุ่นเก่าและทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้บริการรักษาด้วยสมุนไพรและวิถีธรรมชาติแก่สมาชิกในชุมชนแบบพึ่งพาอาศัยกันตามกฎหมายกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการสรรหากรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ พ.ศ.2546 ของพระราชบัญญัติคุ้มครอง และส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ.2542 ให้ความหมายของหมอพื้นบ้านว่าบุคคลซึ่งมีความรู้ความสามารถในการส่งเสริมและดูแลสุขภาพของประชาชนในท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตามวัฒนธรรมของชุมชนสืบทอดกันมานานเป็นที่นิยมยกย่องจากชุมชนโดยมีประชาชนในหมู่บ้านรับรองไม่น้อยกว่าสิบคนหรือเป็นผู้ได้รับการรับรองจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ประเภทของแพทย์แผนไทย

รังสี วิบูลชัย (2538 : 10) ได้จำแนกประเภทของแพทย์แผนไทยจากรูปแบบลักษณะวิธีการรักษาอันเนื่องมาจากความเชื่อสาเหตุของการเจ็บป่วยไว้ดังนี้

1. ประเภทของหมอที่รักษาอาการเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากสาเหตุที่เป็นธรรมชาติได้แก่หมอยาฮากไม้หมอน้ำมัน (หมอรักษาโรคกระดูก) หมอเอ็นหรือหมอจับเส้นจับเอ็น (หมอนวด)
2. ประเภทของหมอที่รักษาสาเหตุของการเจ็บป่วยเนื่องจากสิ่งที่เหนือธรรมชาติได้แก่หมอลำผีฟ้าหมอธรรม (หมอส่ง) หมอสู่วัณหรือหมอขวัญ
3. ประเภทของหมอที่รักษาสาเหตุของการเจ็บป่วยเนื่องจากสิ่งที่เหนือธรรมชาติและสาเหตุที่เป็นธรรมชาติ ได้แก่ หมอพระ และหมอดำแย เป็นต้น

ขั้นตอนการรักษาของแพทย์แผนไทย

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2533 : 69) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการรักษาของแพทย์แผนไทยซึ่งแต่ละประเภทก็มีขั้นตอนไม่แตกต่างกันมากนักสามารถแบ่งได้เป็น 4 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 การตั้งคายหรือเครื่องบูชาครุประกอบด้วยขัน 5 ได้แกดอกไม้สีขาว 5 คู่เทียน 5 เล่ม และเงินค่าคายจำนวน 6, 12 หรือ 24 บาทแล้วแต่ประเภทของหมอ

ขั้นที่ 2 การวินิจฉัยโรคเมื่อผู้ป่วยนำคายบูชาครุแล้วหมอจะทำการวินิจฉัยโรคตามวิธีการของหมอแต่ละประเภทซึ่งมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันออกไป

ขั้นที่ 3 การรักษาหลังจากการวินิจฉัยโรคแล้วหมอจะทำการรักษาตามกรรมวิธีของตนโดยอาจใช้สมุนไพรเป่าเสกทาน้ำมันขับไล่ผีหรือพิธีสู่วัณกรรมรักษาไม่หายก็จะแนะนำให้ผู้ป่วยไปรักษารูปแบบอื่น ๆ ต่อไป

ขั้นที่ 4 การปลงคายหรือสมนาคุณเมื่อผู้ป่วยหายจากโรคแล้วก็จะยกเครื่องบูชาครุผ้าขึ้นและเงินค่าสมนาคุณ (เงินค่าตอบแทน) ตามฐานะของผู้ป่วยให้กับหมอกรณีที่ผู้ป่วยมีฐานะยากจนสิ่งของที่ใช่ปลงคายอาจเป็นเพียงอาหารหรือสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ได้

พิสิฐ บุษย (2545 : 62-70) ได้สรุปขั้นตอนการรักษาของแพทย์แผนไทยไว้ 4 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 ซักอาการและวินิจฉัยผู้ป่วยเมื่อผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยมาหาหมอหมอจะซักถามอาการโดยดูหน้าตาของผู้ป่วยประกอบแล้วจึงวินิจฉัยว่าเป็นโรคอะไรเพราะจากประสบการณ์หมอจะบอกได้ว่าผู้ป่วยเป็นโรคอะไรนอกจากหมอวิเคราะห์จากอาการที่ผู้ป่วยเล่าแล้วหมอจะใช้ญาณพิเศษประกอบวินิจฉัยด้วยเช่นถ้าผู้ป่วยอาการหนักก็สามารถจะบอกได้ว่าผู้ป่วยจะเสียชีวิตเมื่อใดนอกจากนั้นยังใช้ความรู้ทางโหราศาสตร์ช่วยด้วย เช่น ถามวัน เดือน ปีเกิด หรือดูลายมือประกอบ ถ้าเป็นโรคพื้น ๆ ก็ไม่จำเป็นต้องใช้วิธีเหล่านี้มาช่วยนอกจากกรณีที่เป็นคนไข้หนักเท่านั้น การซักถามอาการนี้จะไม่มีการจับตัวผู้ป่วยกรณีผู้ป่วยอาการหนักมาไม่ได้การซักถามอาการจากญาติผู้ป่วยก็จะได้คำตอบเช่นเดียวกันโดยหมอให้เหตุผลว่าญาติกับผู้ป่วยก็รู้พอ ๆ กันเพราะญาติรู้จักผู้ป่วยเมื่อทราบอาการจากญาติหมอก็

สามารถเตรียมยาไปปรึกษาคนไข้ได้ถูกกรณีที่ต้องรักษาคนไข้ที่บ้านเมื่อวินิจฉัยว่าเป็นโรคอะไรแล้ว
จึงจะประกอบตัวยาให้ถูกกับโรค

ขั้นที่ 2 การรักษาหมอจะใช้สมุนไพรเป็นตัวหลักในการรักษาเมื่อรู้ว่าผู้ป่วยเป็นโรคอะไรก็
จะปรุงยาให้ยาที่ใช้สามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเภทคือ

ยากินอาจเป็นสมุนไพรเดี่ยวสมุนไพรตำรับสมุนไพรสำเร็จรูป

ยาประคบเป็นยาตั้งหรือภาคีสารเรียกว่าตั้งยาใช้ประคบนอกผิวหนัง

ยาประสานใช้ประสานแผลเส้นเอ็นกระดูกหักโดยมากใช้น้ำมันงาประสานทั้งนี้หมออาจใช้ทั้ง
ยากินและยาประคบไปพร้อม ๆ กันเพื่อจะหายเร็วขึ้น

ขั้นที่ 3 งดของแสลงหมอบอกกับผู้ป่วยทุกรายว่าโรคที่เป็นอยู่นั้นต้องงดของแสลง
อะไรบ้างหมอพื้นบ้านจะให้ความสำคัญเรื่องแสลงมากเพราะการกินของแสลงจะมีผลทำให้อาการของ
โรคกำเริบได้

ขั้นที่ 4 การติดตามผลหลังจากที่หมอให้ยาผู้ป่วยไปกินแล้ว 3 วันจะให้ผู้ป่วยกลับมาดูอาการ
อีกครั้งว่าอาการเป็นอย่างไรบ้างเพื่อจะได้ปรับเปลี่ยนได้ถูกต้อง

ระบบการแพทย์แผนไทย

ระบบการแพทย์แผนไทยมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 4 ประการได้แก่

1. ความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุการเกิดโรคซึ่งมีความเชื่ออยู่ 2 ประการคือ

1.1. เกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติเช่นเกิดจากการกระทำของผีไสยศาสตร์และพลังอำนาจ
เวทมนต์

1.2. เกิดจากการเจ็บป่วยทางธรรมชาติซึ่งมาจากการเสียสมดุลของร่างกาย

2. วิธีการรักษาแพทย์แผนไทยแต่ละแห่งมีการรักษาโรคที่หลากหลายตามสภาพแวดล้อม
แต่ละท้องถิ่นโดยหลัก ๆ แล้วมีกระบวนการรักษาอยู่ 4 ขั้นตอนคือขั้นตอนการตั้งเครื่องบูชาครู
ขั้นตอนการวินิจฉัยโรคขั้นตอนการรักษาโรคและขั้นตอนสุดท้ายคือขั้นตอนของการปลงศพเป็น
ขั้นตอนการสมนาคุณตามฐานะของผู้ป่วย

3. แพทย์แผนไทยมีหลายประเภทอาจจำแนกได้ตามความเชื่อตามสาเหตุการเจ็บป่วยได้ 2
ประเภทคือประเภทที่รักษาความเจ็บป่วยที่มีสาเหตุจากสิ่งเหนือธรรมชาติ 10 ได้แก่หมอธรรมหมอ
ส่องหมอสู่วิญฯ ประเภทของหมอที่รักษาความเจ็บปวดที่มีสาเหตุจากธรรมชาติได้แก่หมอสมุนไพร
หมอกระดูกหมอนวด

4. ผู้ป่วยที่มารับการรักษาพบว่าส่วนใหญ่มีฐานะยากจนจบการศึกษาภาคบังคับและมีอาชีพ
เกษตรกรรมสิ่งนี้เป็นเครื่องยืนยันว่าการแพทย์พื้นบ้านยังมีความสำคัญในการดูแลสุขภาพของ
ประชาชน

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2533 : 96-98) ได้กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับระบบการแพทย์แผนไทยสามารถจำแนกออกเป็น

1. การแพทย์แบบอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นแบบแผนความเชื่อและการปฏิบัติที่ถือว่าปรากฏการณ์ของความเจ็บป่วยมีรากฐานมาจากความขัดแย้งโรคจึงเป็นการใช้ปรากฏการณ์ของความเจ็บป่วยเป็นมาตรการควบคุมสังคมเช่นการเจ็บป่วยบางชนิดเกินขึ้นจากการไปรบกวนผีหรือลบลู่ผีในการบำบัดรักษาจะทำโดยวิธีเช่นไหว้บูชาผี เอาใจผี ทางสังคมปรัชญาการรักษา

2. การแพทย์แบบโหราศาสตร์ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมพราหมณ์ที่ได้พัฒนาระบบวิธีคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในกาลอวกาศโดยมีพื้นฐานของการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งในจักรวาลว่ามีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันการดำรงอยู่และการเคลื่อนไหวของสรรพสิ่งในจักรวาลเป็นไปตามชะตาที่ถูกกำหนดโดยตำแหน่งของมโนเองในห้วงแห่งจักรราศีระบบวิธีคิดเหล่านี้ได้พัฒนาเครื่องมือที่ใช้หาตำแหน่งแห่งที่และความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เพื่อทำความเข้าใจกับภาวะที่ดำรงอยู่และทำนายต่อไปในอนาคตได้เครื่องมือเหล่านี้คือโหราศาสตร์ในสภาวะเมื่อร่างกายเจ็บป่วยขึ้นการรักษาส่วนใหญ่จะไปหาหมอจักรราศี โดยการคำนวณชะตาราศีเพื่อกำหนดเส้นทางโคจรของวิถีชีวิตของผู้ป่วย หลังจากเสร็จสิ้นการคำนวณแล้วหมอดาราก็จะสามารถพยากรณ์ถึงภาวะการเจ็บป่วยนั้น ๆ ว่าเกิดจากเคราะห์กรรมลักษณะใด จะสามารถรักษาหายได้หรือไม่ยากง่ายเพียงใดและต้องไปรักษาทางใด รูปธรรมของการรักษาส่วนมากจะให้หมอสะเดาะเคราะห์ ทำพิธีสะเดาะเคราะห์ให้ ความสำคัญของการแพทย์แบบนี้คือสามารถที่จะตอบสนองจิตใจของมนุษย์ที่ต้องการหยั่งรู้ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นแก่ตนได้เป็นที่พึงทางใจที่จะช่วยคลี่คลายสภาวะในปัจจุบันและช่วยให้มนุษย์เตรียมพร้อมที่จะเผชิญหน้ากับสิ่งที่เกิดขึ้นต่อไปในอนาคตได้อบอุ่นใจมากขึ้น

3. การแพทย์แบบทฤษฎีธาตุเป็นแบบฉบับของวัฒนธรรมดั้งเดิมทางการแพทย์ 3 แบบคือ วัฒนธรรมการแพทย์แบบกรีก แบบอินเดีย แบบจีนการแพทย์ แบบทฤษฎีธาตุของไทยได้รับอิทธิพลโดยตรงจากแพทย์อายุรเวทของอินเดีย ทฤษฎีธาตุของไทยอธิบายว่าร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วยธาตุ 4 ประการ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ความเจ็บป่วยต่าง ๆ มีสาเหตุมาจากการผิดปกติของธาตุทั้ง 4 การเยียวยารักษาจึงมุ่งไปที่การปรับระบบให้เกิดภาวะสมดุลขึ้นมาใหม่เมื่อภาวะสมดุลกลับคืนมา ความเจ็บป่วยที่มีอยู่จะหายไปทางตรงข้ามการมุ่งรักษาความผิดปกติที่จะแสดงออกมาเฉพาะที่ได้แต่ความขัดแย้งอันเป็นปฐมเหตุที่มีได้รับการแก้ไขย่อมจะต้องปรากฏออกมาเป็นความผิดปกติในตำแหน่งอื่น

4. การแพทย์แบบประสบการณ์แบ่งได้ 3 ลักษณะคือ

4.1. การรักษาด้วยยากลางบ้านเป็นความรู้ที่ชาวบ้านโดยทั่วไปใช้ในการรักษาความเจ็บป่วยโดยอาศัยความรู้ที่เป็นประสบการณ์ไม่ต้องหาหมอพื้นบ้านทั่วไปแล้วมักจะใช้ยาสมุนไพรที่มีอยู่ในครัวเรือนหรือปลูกไว้ตามบริเวณบ้าน

4.2. แบบแผนการปฏิบัติเฉพาะที่พบโดยทั่วไปมักปรากฏรูปแบบของข้อห้ามเช่นในภาษาถิ่นใช้คำเรียกต่าง ๆ อาทิชะล่าชืดผัดขวงในภาวะเจ็บป่วยหนึ่ง ๆ หรือช่วงสำคัญของชีวิตเช่นหลังคลอดชาวบ้านจะมีปฏิบัติเฉพาะอาจจะเป็นข้อห้ามในเรื่องการกินอาหาร การอยู่ไฟ เป็นต้น

4.3. การรักษากับหมอพื้นบ้านลักษณะของหมอพื้นบ้านที่เป็นหมอในระบบการแพทย์แบบประสบการณ์ได้แก่หมอพื้นบ้านที่รักษาได้เฉพาะโรคหรือรักษาได้เฉพาะที่ต้นสืบทอดประสบการณ์เรื่องนั้น ๆ โดยเฉพาะมิได้ศึกษาทฤษฎีการแพทย์ใด ๆ อย่างเป็นระบบแต่อาศัยการสังเกตจดจำคำบอกกล่าวเช่นหมอยาต้ม – ยาฝนหมอกระดูกหมอ

การเรียนรู้ของแพทย์แพทย์ไทย

เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ (2541 : 42-45) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ของแพทย์แผนไทยจำแนกเป็น 6 ประการดังนี้

1. ระบบการเรียนรู้แบบปิดคือไม่เชื่อว่าใครต้องการเรียนก็เรียนได้จะต้องมีการคัดกรองลูกศิษย์แม้ว่าบุคคลในครอบครัวพ่อแม่บรรพบุรุษเป็นหมอพื้นบ้านอยู่แต่หมอเองก็ต้องถูกคัดเลือกด้วยว่ามีคุณสมบัติเหมาะสมหรือไม่ถ้าคุณสมบัติไม่เหมาะสมก็จะไม่สืบทอดให้คนที่จะเป็นหมอพื้นบ้านได้ที่ไม่ได้สืบทอดจากบรรพบุรุษครูผู้สอนจะมีกระบวนการทดสอบว่าบุคคลนั้นจะสามารถเข้ามาเรียนได้หรือไม่โดยวิธีการเช่นอาจจะต้องช่วยทำงานเลี้ยงวัวเลี้ยงควายหรือทำนา เพื่อดูนิสัยใจคอเมื่อดูว่านิสัยใช้ได้จึงจะถ่ายทอดความรู้ให้

2. ระบบการเรียนรู้เป็นลักษณะตัวต่อตัวครูกับศิษย์ความรู้ส่วนหนึ่งได้มาจากการบอกเล่าส่วนหนึ่งได้มาตำรา และส่วนหนึ่งมีความสำคัญคือได้จากประสบการณ์ ในการติดตามครูไปรักษาและประสบการณ์จากการรักษาด้วยตัวเอง

3. เนื้อหาหลักที่หมอจะต้องเรียนคือความรู้เกี่ยวกับยาว่ามีสรรพคุณอย่างไร แก่โรคอะไรจะต้องใช้ยาแทรก หรือยากระสายอะไร และอย่างไร จะต้องรู้พิษภัยของยา และวิธีกินต้องรู้จักตัวยาสมุนไพรว่าต้นยาแต่ละต้นมีลักษณะอย่างไร เมื่อจบเป็นหมอแล้วจำเป็นต้องหาสมุนไพรด้วยตนเอง และที่หมอจะต้องเรียนคือเรื่องของแสงจะต้องรู้ว่าโรคอะไรแสงอะไรห้ามรับประทานเพราะอาหารบางอย่างจะเข้าไปทำลายยาฤทธิ์ยาได้ และคาถากำกับยาซึ่งเป็นปัจจัยเสริมที่ทำให้ยานั้นมีประสิทธิภาพสูง

4. ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดโรคเชื่อว่าไม่ใช่เป็นเรื่องธรรมชาติอย่างเดียวแต่เป็นเรื่องของอำนาจเหนือธรรมชาติด้วยโรคภัยไข้เจ็บบางส่วนอาจเกิดจากการผีหรือผีทำให้เจ็บป่วยเพราะฉะนั้นคาถาจึงเป็นสิ่งจำเป็นถ้าไม่รู้เรื่องคาถาก็จะไม่ได้รับการยอมรับจากคนไข้เท่าที่ควร

5. การเรียนรู้จากครูหลายคนวิธีการแสวงหาครูหมอยาก็จะดูว่าหมอคนไหนเก่งในการรักษาโรคอะไรก็จะติดตามไปศึกษากับครูผู้นั้นอยู่อย่างนี้เรื่อยไป

6. การบันทึกความรู้หมอยาจะต้องมีความรู้เป็นนักวิชาการค่อนข้างสูงได้ความรู้จากครูคนไหนก็จะระบุชื่อไว้ในตำราระบุวันเดือนปีที่ได้ความรู้ขึ้นมาแล้วจดบันทึกไว้เป็นความรู้ของตนเองสำหรับหมอที่ผ่านการเรียนรู้ตรงนี้แล้วก็ต้องฝึกหาประสบการณ์โดยการรักษาคนไข้โดยทั่วไปก็จะรักษาญาติพี่น้องก่อนเพราะว่าในขั้นแรกยังไม่ชำนาญแล้วจึงรับรักษาทั่ว ๆ ไป

ลักษณะเด่นของการแพทย์แผนไทย

การแพทย์แผนไทยซึ่งทำการรักษาคู่กับท้องถิ่นมาอย่างยาวนานและยังสามารถดำรงบทบาทในการรักษาต่อสังคมได้นั้นเนื่องจากมีลักษณะที่เด่นกว่าการแพทย์แผนปัจจุบัน 3 ประการคือ

1. แพทย์แผนไทยมีความเข้าใจลักษณะผู้ป่วยรอบด้านคือทราบถึงสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยการดำเนินชีวิตและระบบเครือญาติของผู้ป่วย
2. แพทย์แผนไทยส่วนมากเป็นผู้สูงอายุและได้รับการยอมรับนับถือจากคนในชุมชนอยู่แล้วทำให้การรักษาแบบแพทย์แผนไทยได้รับการยอมรับ
3. การตัดสินใจแสวงหาวิธีการรักษาของชาวบ้านพบว่ามีปัจจัยเรื้อราคาราการเข้าถึงสถานที่บริการความเชื่อความศรัทธาในการรักษาเข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งพบว่าการรักษาบางอาการบางระบบโรคการแพทย์แผนไทยจะมีลักษณะที่ยืดหยุ่นเป็นที่น่าพอใจสำหรับผู้ป่วยมากกว่าระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน

แนวคิดเกี่ยวกับสมุนไพรไทย

ความหมายและความสำคัญ

การใช้สมุนไพรในการรักษาโรคมามีมาเป็นเวลานานไม่ว่าจะเป็นการใช้สมุนไพรเดี่ยวหรือแปรรูปยาตำหรับซึ่งในสมุนไพรประกอบด้วยสารประกอบทางเคมีหลายชนิดที่แตกต่างกันออกไปซึ่งสรรพคุณของพืชสมุนไพรจะขึ้นอยู่กับชนิดและปริมาณของสารประกอบทางเคมีเหล่านี้ในแต่ละส่วนของพืชสมุนไพรที่มีสารประกอบที่แตกต่างกันไปและนอกจากนี้ ชนิดและปริมาณของสารจะแปรไปตามปัจจัยอื่น ๆ อีก เช่น ชนิดของพันธุ์สมุนไพร สภาพแวดล้อมที่ปลูก และเวลาที่เก็บ เป็นต้น

มนุษย์มีวิวัฒนาการในการประยุกต์ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติจึงรู้จักการใช้สมุนไพรมาใช้เป็นอาหารเชื้อเพลิงเครื่องนุ่งห่มและส่วนหนึ่งใช้เป็นยารักษาโรครูปแบบการใช้สมุนไพรก็จะมีแตกต่างกันตามความหลากหลายของเผ่าพันธุ์มนุษย์และความหลากหลายทางชีวภาพสิ่งแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น

สมุนไพรหมายถึงยาที่ได้จากพฤกษศาสตร์สัตว์หรือแร่ธาตุซึ่งมิได้ผสมหรือปรุงหรือแปรสภาพ (ตามความหมายของยาสมุนไพรในพระราชบัญญัติยา พ.ศ. 2510) สมุนไพรสำหรับงานสาธารณสุขมูลฐานส่วนใหญ่เป็นต้นไม้เหล่านี้จะมีส่วนประกอบสำคัญอยู่ 5 ส่วนคือรากลำต้นใบดอกและผลส่วนของพืชเหล่านี้ต่างมีรูปร่างลักษณะโครงสร้างและบทบาทหน้าที่แตกต่างกันไป เช่นเดียวกับร่างกายมนุษย์ที่มีอวัยวะแตกต่างกันและต่างก็ทำหน้าที่ไม่เหมือนกัน ข้อสำคัญในการนำยาสมุนไพรมาใช้ก็ต้องคำนึงถึงหลักการใช้ให้ถูกต้องด้วยคือ

1. ใช้ให้ถูกต้องสมุนไพรที่มีชื่อพ้องหรือซ้ำกันมากและบางท้องถิ่นก็เรียกไม่เหมือนกันจึงต้องรู้จักสมุนไพรและใช้ให้ถูกต้อง
2. ใช้ให้ถูกส่วนต้นสมุนไพรไม่ว่าจะเป็นรากใบดอกเปลือกผลเมล็ดจะมีฤทธิ์ไม่เท่ากันบางที่ผลแก่-ผลอ่อนจะมีฤทธิ์แตกต่างกันดังนั้นจึงต้องรู้ว่าส่วนใดใช้เป็นยาได้
3. ใช้ให้ถูกขนาดสมุนไพรถ้าใช้น้อยไปก็รักษาไม่ได้ผลแต่ถ้ามากไปอาจเป็นอันตรายหรือเกิดพิษต่อร่างกายได้
4. ใช้ให้ถูกวิธีสมุนไพรบางชนิดต้องใช้สดบางชนิดต้องปนกับเหล้าบางชนิดใช้ต้มจะต้องรู้จักวิธีใช้ให้ถูกต้อง
5. ใช้ให้ถูกกับโรคเช่นท้องผูกต้องใช้ยาระบายถ้าใช้ยาที่มีฤทธิ์ฝาดสมานจะทำให้ท้องผูกยิ่งขึ้น

หลักในการเก็บส่วนที่ใช้เป็นยาสมุนไพร

การเลือกเก็บส่วนที่เป็นยาอย่างถูกวิธีการนั้นจะมีผลอย่างมากต่อประสิทธิภาพของยาที่จะนำมารักษาโรคหากปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปปริมาณตัวยามีอยู่ในสมุนไพรนั้น ๆ ก็จะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยทำให้ยาที่ได้มานั้นไม่เกิดผลดีในการบำบัดรักษาโรคได้เท่าที่ควรการเก็บส่วนของพืชสมุนไพรแบ่งออกได้ดังนี้

1. รากหรือหัว สมควรเก็บในช่วงเวลาที่พืชหยุดการเจริญเติบโตใบดอกร่วงหมดแล้วหรือในช่วงต้นฤดูหนาวถึงปลายฤดูร้อนเพราะเหตุว่าในช่วงเวลานี้รากและหัวมีการสะสมปริมาณตัวยาเอาไว้ค่อนข้างสูงวิธีการเก็บก็ต้องใช้วิธีขุดด้วยความระมัดระวังให้มากอย่าให้รากหรือหัวเกิดการเสียหายแตกหักขาดชิ้นได้รากหรือหัวของพืชสมุนไพรที่มี ข่า กระชาย กระเทียม และขิง เป็นต้น
2. ใบหรือเก็บทั้งต้น ควรจะเก็บใบที่เจริญเติบโตมากที่สุดหรือพืชบางอย่าอาจระบุช่วงเวลาเก็บอย่างชัดเจนเก็บใบอ่อนหรือไม่แก่เกินไป เก็บช่วงดอกหรือดอกบานหรือเวลาที่ดอกบาน เป็น

ต้นการกำหนดช่วงเวลาเก็บใบเพราะช่วงเวลานั้นในใบมีตัวยามากที่สุด วิธีการเก็บก็ใช้วิธีเด็ดตัวอย่าง เช่น ใบกระเพรา ใบฟ้าทะลาย เป็นต้น

3. เลือกต้นหรือเลือกราก โดยมากเก็บโดยมากเก็บช่วงฤดูร้อนต่อช่วงฤดูฝน ปริมาณยาในพืชสมุนไพรที่สูงและลอกออกได้ง่าย สะดวกในการลอกเปลือกต้นนั้นอย่าลอกเปลือกออกทั้งรอบต้นเพราะจะกระทบกระเทือนในการส่งลำเลียงอาหารของพืชจะทำให้ตายได้ ทางที่ดีควรลอกเปลือกกิ่งหรือส่วนที่เป็นแขนงย่อยไม่ควรลอกออกจากลำต้นใหญ่ของต้นไม้หรือจะใช้วิธีลอกออกในลักษณะครึ่งวงกลมก็ได้ส่วนเปลือกรากเก็บในช่วงฤดูฝนเหมาะสมมากที่สุด เนื่องจากการลอกเปลือกรากเป็นผลเสียต่อการเจริญเติบโตของพืชควรสนใจวิธีการเก็บที่เหมาะสมจะดีกว่า

4. ดอก โดยทั่วไปเก็บในช่วงดอกเริ่มบาน แต่บางชนิดเก็บในช่วงดอกตูม เช่น กานพลู เป็นต้น

5. ผลและเมล็ด พืชสมุนไพรบางอย่างอาจจะเก็บในช่วงที่ผลยังไม่สมบูรณ์หรือยังไม่สุกก็มี เช่น ฝรั่งเก็บเอาผลอ่อนมาเป็นยาแก้ท้องร่วง แต่โดยทั่วไปมักเก็บเมื่อผลแก่เต็มที่แล้วตัวอย่าง เช่น มะแว้งต้น มะแว้งเครือ ดีปลี เมล็ดพิททอง เมล็ดขมิ้นเห็ดไทยและเมล็ดสะแก เป็นต้น

วิธีปรุงยาสมุนไพรตามหลักเภสัชกรรมไทย

วิธีการปรุงยาตามวิธีแผนโบราณตามหลักเภสัชกรรมมี 23 วิธีตามหลักเวชกรรมมี 24 วิธีและเพิ่มใหม่อีก 4 วิธีรวมเป็น 28 วิธีดังนี้

1. ยาตำเป็นผงแล้วปั้นเป็นลูกอ่อนกลืนกิน
2. ยาตำเป็นผงแล้วบดให้ละเอียดละลายน้ำกระชายกิน
3. ยาสับเป็นท่อนเป็นชิ้นบรรจุลงในหม้อเติมน้ำต้มรินแต่น้ำกิน
4. ยาต้องแช่ด้วยน้ำท่าหรือสุราแล้วรินแต่น้ำกิน
5. ยากัดด้วยเหล้าหรือแอลกอฮอล์แล้วหยดลงน้ำกิน
6. ยาเผาให้เป็นด่างเอาด่างแช่น้ำไว้แล้วรินแต่น้ำกิน
7. ยาเผาหรือคั่วไหม้ตำเป็นผงบดให้ละเอียดละลายน้ำกระชายต่าง ๆ กิน
8. ยากลั่นเอาน้ำเหี่ยวเช่นกลั่นสุราเอาน้ำเหี่ยวกิน
9. ยาประสมแล้วห่อผ้าบรรจุลงในกลักแล้วเอาไวใช้ต้ม
10. ยาประสมแล้วตำเป็นผงกวนให้ละเอียดใส่กลักองเป่าทางจมูกและในคอเช่นยานันต์ฤ
11. ยาหุงด้วยน้ำมันเอาน้ำมันใส่กลักองเป่าบาดแผล
12. ยาประสมแล้วตีไฟใช้ควันใส่กลักองเป่าบาดแผลและฐานฝี

13. ยาประสมแล้วมวนเป็นบุหรืสูบเอาควันเช่นบุหรื
14. ยาประสมแล้วต้มเอาน้ำอมและบ้วนปาก
15. ยาประสมแล้วต้มเอาน้ำอาบ
16. ยาประสมแล้วต้มเอาน้ำแช่
17. ยาประสมแล้วต้มเอาน้ำชะ
18. ยาประสมแล้วต้มเอาไอรรม
19. ยาประสมแล้วใช้เป็นยาสูม
20. ยาประสมแล้วใช้เป็นยาทา
21. ยาประสมแล้วใช้เป็นลูกประคบ
22. ยาประสมแล้วใช้เหน็บ
23. ยาประสมแล้วต้มเอาน้ำสวนตามหลักเวชกรรมเพิ่มอีก 1 วิธีคือ
24. ยาประสมแล้วทำเป็นยาพอกกระทรวงสาธารณสุขอนุมัติให้เพิ่มอีก 3 วิธีคือ
25. ยาประสมแล้วทำเป็นขี้ผึ้งปิดแผลเรียกว่ายากวน
26. ยาประสมแล้วบดเป็นผงอัดเม็ด
27. ยาประสมแล้วบดเป็นผงบรรจุแคปซูลมีคำว่ายาแผนโบราณ
28. ยาประสมแล้วบดเป็นผงปั้นเม็ดแล้วเคลือบน้ำตาล

ตำรายาไทยส่วนใหญ่กล่าวถึงวิธีปรุงยารวมเป็น 28 วิธีวิธีปรุงยาเหล่านี้มีผู้อธิบายรายละเอียดวิธีปรุงที่ใช้บ่อย ๆ ไว้ดังนี้

1. ยาต้ม

การเตรียมปริมาณที่ใช้โดยทั่วไปคือ 1 กำมือเอาสมุนไพรมาชดมัดรวมกันเป็นท่อนกลมยาวขนาด 1 ฝ่ามือกว้างขนาดใช้มือกำได้โดยรอบพอดีถ้าสมุนไพรนั้นแข็งนำมาชดมัดไม่ได้ให้หั่นเป็นท่อนยาว 5-6 นิ้วฟุต กว้าง ครึ่งนิ้วฟุตแล้วเอามารวมกันให้ได้ขนาด 1 กำมือ

การต้มเทน้ำลงไปพอให้น้ำท่วมยาเล็กน้อย (ประมาณ 3-4 แก้ว) ถ้าปริมาณยาที่ระบุไว้น้อยมากเช่นใช้เพียง 1 หยิบมือให้เทน้ำลงไป 1 แก้ว (ประมาณ 250 มิลลิลิตร) ต้มให้เดือดนาน 10-30 นาทีแล้วแต่ว่าต้องการให้น้ำยาเข้มข้นหรือเจือจางยาต้มนี้ต้องกินในขณะที่ยาเย็น ๆ

2. ยาขง

การเตรียมปกติใช้สมุนไพรแห้งขงโดยหั่นต้นสมุนไพรสดให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ บาง ๆ แล้วผึ่งแดดให้แห้งถ้าต้องกให้ไม่มีกลิ่นเหม็นเขียวให้เอาไปคว่ำเสียก่อนจนมีกลิ่นหอม

การขงใช้สมุนไพร 1 ส่วนเติมน้ำเดือดลงไป 10 ส่วนปิดฝาตั้งทิ้งไว้ 15-20 นาที

3. ยาตอง

การเตรียมปกติใช้สมุนไพรแห้งตองโดยบดต้นไม้อาให้แตกพอหยาบ ๆ ห่อด้วยผ้าขาวบางหลวมๆเพื่อยาพองตัวเวลาอมน้ำ

การตองเติมเหล้าโรงให้ท่วมห่อยาตั้งทิ้งไว้ 7 วัน

4. ยาปั้นลูกกลอน

การเตรียมหั่นสมุนไพรสดให้เป็นแว่นบาง ๆ ผึ่งแดดให้แห้งบดเป็นผงในขณะที่ยายังร้อนแดดอยู่เพราะยาจะกรอบบดได้ง่าย

การปั้นยาใช้ผงยาสมุนไพร 2 ส่วนผสมกับน้ำผึ้งหรือน้ำเชื่อม 1 ส่วนตั้งทิ้งไว้ 2-3 ชั่วโมงเพื่อให้ยาปั้นได้ง่ายไม่ติดมือปั้นยาเป็นลูกกลม ๆ เล็ก ๆ ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1 เซนติเมตร เสร็จแล้วผึ่งแดดจนแห้งจากนั้นอีก 2 สัปดาห์ให้นำมาผึ่งแดดซ้ำอีกทีเพื่อป้องกันไม่ให้เชื้อราขึ้นยา

5. ยาตำคั้นเอาน้ำกิน

การเตรียมนำสมุนไพรสด ๆ มาตำให้ละเอียดหรือจนกระทั่งเหลวถ้าตัวยาแห้งไปให้เติมน้ำลงไปจนเหลว

การคั้นคั้นเอาน้ำยาจากสมุนไพรที่ตำไว้นั้นมารับประทานสมุนไพรบางอย่าง เช่น กระเทียม กระชาย ให้นำไปเผาไฟให้สุกเสียก่อนจึงค่อยตำ

6. ยาพอก

การเตรียมใช้สมุนไพรสดตำให้แหลกที่สุดให้พอเปียกแต่ไม่ถึงกับเหลวถ้ายาแห้งให้เติมน้ำหรือเหล้าโรงลงไป

การพอกเมื่อพอกยาแล้วต้องคอยหยอดน้ำให้ยาเปียกชื้นอยู่เสมอเปลี่ยนยาวันละ 3 ครั้ง

วิธีการต้มยาสมุนไพร (Herbs Decoction)

วิธีการต้มยาสมุนไพร (Herbs Decoction) เป็นวิธีการหนึ่งเพื่อสกัดตัวยาออกมาใช้ประโยชน์

วิธีแปรรูปสมุนไพรเป็นการนำเอาสรรพคุณของสมุนไพรมาใช้งานซึ่งมีอยู่หลายวิธีด้วยกันพืชสมุนไพรแต่ละชนิดก็มีวิธีแปรรูปที่แตกต่างกันไป วิธีแปรรูปสมุนไพรที่พบเห็นได้บ่อยและนิยมใช้กันมากได้แก่ การต้ม วิธีการต้มยาสมุนไพรเป็นหนึ่งในวิธีแปรรูปสมุนไพรที่สามารถสกัดตัวยาที่อยู่ในสมุนไพรให้ออกมาได้ดีกว่าวิธีอื่น ๆ เพราะต้องใช้ความร้อนมากและเวลาการต้มที่นานกว่าโดยมีน้ำเป็นตัวละลายยาที่อยู่ในต้นพืชสมุนไพร การต้มยาสมุนไพรไม่จำกัดว่าจะจะเป็นสมุนไพรแห้งหรือสมุนไพรสดโดยมากจะเป็นพืชสมุนไพรจำพวกเปลือกไม้รากไม้เมล็ดหรือผลของพืชสมุนไพร

ข้อดีของการต้มยาสมุนไพรคือทำง่ายและสะดวกสามารถสกัดเอาตัวยาวอกจากพืชสมุนไพรได้มากแต่ก็มีข้อเสียคือยาสมุนไพรที่ได้จากการต้มมักจะมีรสขมฝาดกลืนและรสชาติไม่น่าดื่ม และยาสมุนไพรที่ได้จากการต้มไม่ควรเก็บไว้ข้ามคืนเพราะอาจจะขึ้นราและเสียได้ง่ายควรดื่มยาสมุนไพรที่ได้จากการต้มให้หมดภายในวันนั้น (ดื่มกินวันต่อวัน)

วิธีการต้มยาสมุนไพรความสะอาดต้องมาเป็นอันดับหนึ่งน้ำและภาชนะที่ใช้ในการต้มยาสมุนไพรต้องสะอาดและบริสุทธิ์ภาชนะที่ใช้ควรเป็นภาชนะที่ทำด้วยดินเผาไม่ควรใช้ภาชนะที่เป็นโลหะเพราะสมุนไพรอาจทำปฏิกิริยาโลหะทำให้มีผลต่อสรรพคุณของยาสมุนไพรส่วนปริมาณที่ใช้ต้มให้ใส่พอท่วมตัวสมุนไพรเท่านั้น

การเตรียมสมุนไพรที่จะต้มถ้าสมุนไพรที่นำมาต้มมีขนาดใหญ่ให้หั่นหรือสับให้มีขนาดเล็กลงแต่อย่าหั่นหรือสับสมุนไพรจนเล็กเป็นฝอยเพราะจะทำให้ลำบากเวลาจะแยกกากสมุนไพรออกจากน้ำ

วิธีการต้ม หากเป็นสมุนไพรแห้งก่อนต้มให้แช่น้ำทิ้งไว้สัก 20-30 นาที แต่ถ้าเป็นสมุนไพรสดให้ต้มได้เลยไม่ต้องแช่น้ำความแรงของไฟที่ใช้ต้มสมุนไพรให้ใช้ไฟปานกลางเมื่อต้มยาจนเดือดแล้วค่อย ๆ ลดไฟลงให้เป็นไฟอ่อนและขณะต้มยาสมุนไพรต้องคอยคนยาที่ต้มตลอดเวลาต้มยาสมุนไพรด้วยไฟอ่อนอีก 10-20 นาทีก็ใช้ได้แล้วการต้มยาสมุนไพรตามสูตรคนไทยที่ใช้กันมักต้มโดยใส่น้ำลงไป 3 ส่วน แล้วต้มจนน้ำเดือดเหลือ 1 ส่วน (ต้ม 3 เอา 1) ยาสมุนไพรที่ได้จากการต้มให้กินวันละ 3 ครั้งและควรกินยาสมุนไพรที่ต้มได้ในวันนั้นให้หมดแบบวันต่อวัน

สิ่งที่ควรรู้เกี่ยวกับการใช้ยาสมุนไพร

1. ก่อนใช้ยาสมุนไพรทุกครั้งควรศึกษาให้เข้าใจเกี่ยวกับสรรพคุณขนาดของยาที่ใช้และวิธีการใช้อย่างถูกต้องเพื่อให้ได้ผลดีในการรักษาและไม่เป็นอันตราย
2. ยาใดไม่เคยรับประทานมาก่อนควรเริ่มรับประทานจากขนาดน้อย ๆ ก่อนหากรับประทานแล้วไม่เกิดอาการผิดปกติหรืออาการแพ้จึงรับประทานยานั้นตามกำหนด

3. อย่าใช้ยาเข้มข้นเกินขนาดที่กำหนดเช่นยาระบู่ที่ใช้ดื่มรับประทานต่างน้ำก็ไม่ควรไปดื่มเคียวรับประทาน

4. ผู้ที่อ่อนเพลียมากได้ก่อนคนควรห้ามใช้ยามากเพราะความต้านทานของร่างกายมีน้อยกว่าคนปกติอาจเกิดพิษได้ง่าย

5. หากรับประทานยาแล้ว 1 วันอาการไม่ดีขึ้นควรเปลี่ยนยาส่วนโรคเรื้อรัง เช่น หืด โรคกระเพาะ ฯลฯ ให้ใช้ยาไปประมาณ 1 สัปดาห์หากอาการไม่ดีขึ้นต้องเปลี่ยนยา

6. ก่อนใช้ยาต้องรู้จักข้อห้ามในการใช้เสียก่อนเพื่อความปลอดภัยเช่นหญิงมีครรภ์ห้ามรับประทาน ผู้เป็นโรคหัวใจความดันโลหิตต่ำห้ามใช้ เป็นต้น

7. ควรเลือกใช้แต่ยาสมุนไพรที่รู้สรรพคุณที่แน่นอนและมีผู้ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับผลการรักษาตลอดจนข้อเสียพิษและผลข้างเคียงที่แน่นอนมาแล้ว

8. ไม่ควรนำยาสมุนไพรปรุงผสมกับยาแผนปัจจุบันนำไปรักษาผู้ป่วยเพราะอาจทำให้เกิดผลแทรกซ้อนที่เกิดจากฤทธิ์ยาเสริมกันมากเกินไปหรือทำให้ยาเสื่อมคุณภาพซึ่งจะไม่เป็นประโยชน์หรืออาจเป็นอันตรายแก่ผู้ใช้ได้

ข้อแนะนำสำหรับการใช้สมุนไพร

หากผู้ป่วยมีโรคหรืออาการเจ็บป่วยและได้ใช้สมุนไพรรักษาเมื่ออาการเจ็บป่วยหายก็ให้หยุดใช้ แต่ถ้าอาการเจ็บป่วยยังไม่หายหรืออาการยังไม่ดีขึ้นภายใน 2-3 วันควรไปปรึกษาสถานีนามัยหรือโรงพยาบาลชุมชนในท้องถิ่นนั้นการใช้สมุนไพรที่ถูกต้องควรปฏิบัติดังนี้

1. ใช้ให้ถูกต้นสมุนไพรมีชื่อพ้องหรือซ้ำกันมากและบางท้องถิ่นก็เรียกไม่เหมือนกันจึงต้องรู้จักสมุนไพรและใช้ต้นให้ถูกต้อง

2. ใช้ให้ถูกส่วนต้นสมุนไพรไม่ว่าจะเป็นรากใบดอกเปลือกผลเมล็ดจะมีฤทธิ์ต่างกันด้วยจะต้องรู้ว่าส่วนใดใช้เป็นยาได้

3. ใช้ให้ถูกขนาดสมุนไพรถ้าใช้น้อยไปก็รักษาไม่ได้ผลแต่ถ้ามากเกินไปก็อาจเป็นอันตรายหรือเกิดพิษต่อร่างกายได้

4. ใช้ให้ถูกวิธีสมุนไพรบางชนิดต้องใช้สดบางชนิดต้องปนกับเหล้าบางชนิดใช้ดื่มจะต้องรู้วิธีใช้ให้ถูกต้อง

5. ใช้ให้ถูกกับโรคเช่นท้องผูกต้องใช้ยาระบายถ้าใช้ยาที่มีฤทธิ์ฝาดสมานจะทำให้ท้องผูกยิ่งขึ้น

วิธีเตรียมยาสมุนไพร

ตำหรับยาจากสมุนไพรซึ่งเป็นยาแผนโบราณมักมีส่วนประกอบหลายชนิดบางตำราอาจมากถึง 30-40 ชนิดซึ่งในจำนวนนี้แบ่งได้ 2 ประเภทคือ

1. ตำรับสำคัญหรือยาตรงอาจจะมีหลายชนิดซึ่งแบ่งประเภทลงไปได้อีกว่าเป็นตำรับหลักและตำรับช่วย
2. ตำรับแต่งกลิ่นรสหรือตำรับชูกำลัง

การปรุงยาต้องมีสูตรที่แน่นอนชัดเจนและจะต้องเข้าใจสูตรตำรับในแง่ต่อไปนี้

1. ชนิดและลักษณะของสมุนไพรสมุนไพรหลายชนิดมีชื่อพ้องกันบางชนิดมีฤทธิ์เป็นยาบางชนิดไม่มีฤทธิ์ทางยาและบางชนิดอาจเป็นพิษเช่นโคคลานเมื่อทราบชนิดแล้วต้องทราบว่าใช้ส่วนไหนของพืชหรือสัตว์เช่นส่วนรากใบดอกผลหรือทั้งต้น (ทั้งห้า) เพราะแต่ละส่วนของพืชอาจมีสารที่เป็นยา มากน้อยหรือต่างชนิดกันต่อไปต้องทราบว่าใช้ส่วนนั้นสด ๆ หรือแห้งสุดท้ายต้องทราบว่าก่อนนำมา ผสมเป็นยาต้องผ่านวิธีการใด ๆ ก่อนหรือไม่เช่นการปิ้งไฟขมเห็ดเทศก่อนเอามาขังดื่ม
2. ขนาดหรือน้ำหนักของสมุนไพร
3. วิธีการปรุง
4. น้ำกระสายยาซึ่งเป็นของเหลวที่ใช้ละลายหรือสกัดด้วยยาจากสมุนไพรหรือใช้เพื่อเสริมตัว ยาหลักให้ออกฤทธิ์แรงและเร็วยิ่งขึ้นหรือเพียงใช้ในการเตรียมยาเพื่อความสะดวกในการกินตัวอย่าง น้ำกระสายยา เช่น น้ำสะอาด เหล้า น้ำปูนใส น้ำข้าวข้าว เป็นต้น

ส่วนวิธีการปรุงยาที่กำหนดไว้ในตำราแผนโบราณและวิธีการที่พระราชบัญญัติยากำหนดให้ ปรุงเป็นยาแผนโบราณได้ปัจจุบันนี้มี 24 วิธีแต่ที่พบบ่อย ๆ และประชาชนสามารถเตรียมใช้ได้เอง คือยาถูกลองยาขยาดัมและยาดอง

เทคนิคการเตรียมยาสมุนไพร

การปรุงยาสมุนไพรขึ้นใช้เองผู้ใช้จะมั่นใจในคุณภาพและความสะอาดของยาเตรียมและ บางครั้งสมุนไพรบางชนิดไม่มียาเตรียมสำเร็จรูปขายอาจเนื่องจากติดขัดด้วยข้อบังคับทางกฎหมาย บางประการความจะเป็นทางด้านการตลาดหรือความไม่คงตัวในสารของพืชนั้นดังนั้นการเรียนรู้วิธี ปรุงยาเองอย่างง่าย ๆ จะช่วยให้ผู้ใช้สะดวกในการใช้สมุนไพรมากขึ้นยาเตรียมที่ปรุงได้เอง ได้แก่ ยา ดัม ยาขยาดองเหล้า ยาถูกลอง เป็นต้น

อาการแพ้ที่เกิดจากสมุนไพร

สมุนไพรมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับยาทั่วไปคือมีทั้งคุณและโทษบางคนใช้แล้วเกิดอาการแพ้ได้ แต่เกิดขึ้นได้น้อยเพราะสมุนไพรมีใช้สารเคมีชนิดเดียว เช่น ยาแผนปัจจุบันฤทธิ์จึงไม่รุนแรง (ยกเว้น พวกพืชพิษบางชนิด) แต่ถ้าเกิดอาการแพ้ขึ้นควรหยุดยาเสียก่อนถ้าหยุดแล้วอาการหายไปอาจทดลองใช้ยาอีกครั้งโดยระมัดระวังถ้าอาการเช่นเดิมเกิดขึ้นอีกแสดงว่าเป็นพิษสมุนไพรแน่ ควรหยุดยาและเปลี่ยนไปใช้อื่นหรืออาการแพ้รุนแรงควรไปรับการรักษาที่สถานอนามัยและโรงพยาบาลอาการที่เกิดจากการแพ้ยาสมุนไพรมีดังนี้

1. ผื่นขึ้นตามผิวหนังอาจเป็นตุ่มเล็ก ๆ ตุ่มโต ๆ เป็นปื้นหรือเป็นเม็ดแบนคล้ายลมพิษอาจบวมที่ตา (ตืด) หรือริมฝีปาก (ปากเจ่อ) หรือมีเพียงดวงสีแดงที่ผิวหนัง
2. เบื่ออาหารคลื่นไส้อาเจียน (หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง) ถ้าเป็นอยู่ก่อนกินยาอาจเป็นเพราะโคที่เจ็บป่วยนั้น ๆ มิใช่การแพ้ยาก็ได้
3. หูอื้อตามัวชาที่ลิ้นชาที่ผิวหนัง
4. ประสาทความรู้สึกทำงานไวเกินปกติเช่นเพียงแตะผิวหนังก็รู้สึกเจ็บลู่ลมก็สับสนหงิระ ฯลฯ
5. ใจสั่นใจเต้นหรือรู้สึกวูบวาบคล้ายหัวใจจะหยุดเต้นและเป็นบ่อย ๆ
6. ตัวเหลืองตาเหลืองปัสสาวะสีเหลืองเขม่าเกิดฟองสีเหลือง (เป็นอาการของดีซ่าน) อาการนี้แสดงถึงอันตรายร้ายแรงต้องรีบไปพบแพทย์

อาการเจ็บป่วยและโรคที่ไม่ควรใช้ยาสมุนไพรหรือซื้อยารับประทานด้วยตนเอง

หากผู้ป่วยเป็นโรคร้ายแรงโรคเรื้อรังหรือโรคที่ยังพิสูจน์ไม่ได้แน่ชัดว่ารักษาด้วยสมุนไพรได้ เช่น ภูมิแพ้ สุนัขบ้ากัด บาดทะยัก กระดูกหัก มะเร็ง วัณโรค กามโรค ความดันโลหิตสูง เบาหวาน โรคเรื้อรัง ดีซ่าน หลอดลมอักเสบเรื้อรัง ปอดบวม (ปอดอักเสบ) อาการบวมไตพอยด์ โรคตาทุกชนิด ไม่ควรใช้สมุนไพร

ถ้าผู้ป่วยมีอาการโรคหรืออาการเจ็บป่วยที่รุนแรงต้องรีบนำผู้ป่วยส่งโรงพยาบาลมันที่ไม่ควรรักษาด้วยการซื้อยามารับประทานเองหรือใช้สมุนไพรอาการที่รุนแรงมีดังนี้

1. ไข้สูง (ตัวร้อนจัด) ตาแดงปวดเมื่อยมากซึมบางที่พูดเพ้อ (อาจเป็นไข้หวัดใหญ่หรือไข้ป่าชนิดขึ้นสมอง)

2. ใช้สูงและตีชาน (ตัวเหลือง) อ่อนเพลียมากอาจเจ็บชายโครง (อาจเป็นโรคตับอักเสบ น้ำดีอักเสบ ฯลฯ)
3. ปวดแหวะตลอดเวลาเอามือกดเจ็บปวดมากขึ้นหน้าท้องแข็งอาจท้องผูกและมีไข้เล็กน้อยหรือมาก (อาจเป็นโรคไส้ติ่งอักเสบอย่างแรงหรือลำไส้ส่วนอื่นอักเสบ)
4. เจ็บแปลบในท้องคล้ายมีอะไรฉีดยาปวดท้องรุนแรงมากท้องแข็งมากอาจมีตัวร้อนและคลื่นไส้อาเจียนด้วยบางทีมีประวัติปวดท้องบ่อย ๆ มาก่อน (อาจมีการทะลุของกระเพาะอาหารหรือลำไส้)
5. อาเจียนหรือไอเป็นโลหิต (อาจเป็นโรคร้ายแรงของกระเพาะอาหารหรือปอด) ต้องให้คนไข่นอนพักนิ่ง ๆ ก่อนถ้าแพทย์อยู่ใกล้ควรเชิญมาตรวจที่บ้านถ้าจำเป็นต้องพาไปหาแพทย์ควรรอให้เลือดหยุดเสียก่อนและควรพาไปโดยมีการกระแทกกระแทกน้อยที่สุด
6. ท้องเดินอย่างแรงอุจจาระเป็นน้ำบ่งที่มีลักษณะคล้ายน้ำซาวข้าวบางที่ถ่ายพุ่งถ่ายติดต่อกันอย่างรวดเร็วคนไข้อ่อนเพลียมากตาเหลืองทั้งอาจเป็นอหิวาตกโรค) ต้องพาไปหาแพทย์โดยด่วนถ้าไปไม่ไหวต้องแจ้งแพทย์หรืออนามัยใกล้บ้านที่สุดโดยเร็ว
7. ถ่ายอุจจาระเป็นมูกเลือดบางที่เกือบไม่มีเนื้ออุจจาระเลยถ่ายบ่อยมากอาจจะตั้งสับครั้งใน 1 ชั่วโมงคนไข้เพลียมาก (อาจเป็นโรคบิดอย่างรุนแรง)
8. สำหรับเด็กโดยเฉพาะอายุภายใน 12 ปีใช้สูงไอบากายใจมีเสียงผิดปกติคล้ายๆกับมีอะไรติดอยู่ในคอบางทีมีอาการหน้าเขียวด้วย (อาจเป็นโรคคอตีบ) ต้องรีบไปหาแพทย์โดยด่วนที่สุด
9. อารมณ์ตกเลือดเป็นเลือดสด ๆ จากทางไหนก็ตามโดยเฉพาะทางช่องคลอดต้องพาไปหาแพทย์โดยเร็วที่สุด

วิธีการปรุงยาการชั่งยาการคัดเลือกการเก็บรักษาและการใช้ด้วยยาอันตราย

หลักการปรุงยา

การปรุงยามุ่งหมายเพื่อใช้ในการบำบัดรักษาหรือป้องกันโรคครอบคลุมถึงสมมุติฐานของโรคแก้ไขและป้องกันโรคแทรกโรคตามไว้พร้อมกันตามหลักการแพทย์แผนโบราณยาคือสิ่งซึ่งประกอบขึ้นจากตัวยาดั้งแต่ 2 ชนิดขึ้นไป เพื่อใช้ในการบำบัดรักษาหรือป้องกันโรคส่วนตัวยาเพียงอย่างเดียวเท่านั้นไม่เรียกว่าเป็นยาคงเป็นเพียงตัวยาหรือเครื่องยาเท่านั้นตาม พ.ร.บ. ควบคุมการประกอบโรคศิลปะยา คือ วัตถุธาตุนานาชนิดที่นำมาใช้ในการวินิจฉัยบำบัดบรรเทารักษา หรือป้องกันโรค หรือความเจ็บไข้ของมนุษย์ หรือสัตว์เภสัชการสามารถปรุงยาได้เฉพาะตามใบสั่งแพทย์ หรือปรุงยาตาม

ตำรับยาที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวงส่วนการตั้งยา เพื่อใช้สำหรับรักษาโรคหรือแก้ไขเป็นหน้าที่ของแพทย์

ยาของไทย

ยาของไทย เป็นยาที่ประกอบขึ้นจากเครื่องยาตั้งแต่ 2 ชนิดขึ้นไปซึ่งนิยมจัดรวมเป็นตำรับมีองค์ประกอบดังนี้

1. ตำรายาตรงเป็นตำยาที่จะใช้รักษาอาการหลักโรคนั้น ๆ แต่การป่วยไข้แต่ละครั้งไม่ได้เกิดมีเฉพาะอาการเดียวหรือโรคเดียวบางทีอาจจะมีโรคเดียวกันก็จริงแต่เป็นธรรมดาเมื่อป่วยไข้ร่างกายอ่อนแออาจเกิดอาการหรือโรคอื่นแทรกตามมาได้หลักการแพทย์ของไทยจึงได้จัดให้มีตำยาเข้ามาช่วยแก้ไขในส่วนนี้
2. ตำยาช่วยเป็นตำยาที่มุ่งหมายเพื่อใช้รักษาโรคแทรกโรคตามหรือในกรณีที่มีอาการของโรคหลายโรคด้วยกันก็จัดไว้รักษาอาการรองลงมายาช่วยจะต้องมีสรรพคุณไม่ขัดกันกับตำยาตรงหรือทำลายฤทธิ์ยาตรง
3. ตำยากุมหรือยาประกอบเป็นตำยาที่คุมกำลังหรือคุมฤทธิ์ของยาตัวอื่นให้เป็นไปด้วยดีหรือป้องกันโรคตาหรือเสริมในส่วนที่ควรแก้ไขเพิ่มเติมให้ยาที่มีสรรพคุณสมบูรณ์ยิ่งขึ้นและสรรพคุณยาต้องไม่ขัดกันกับยาตรงและยาช่วย
4. ตำยาชुरสขุกลินและแต่งสีคือตำยาที่นำมาปรุงแต่งเพื่อให้ยาขนานนั้น ๆ นำรับประทานเพื่อให้ง่ายแก่การใช้ยาและสรรพคุณต้องไม่ขัดกับยาตัวอื่น ๆ

ข้อดีของยาสมุนไพร

1. ปลอดภัยสมุนไพรส่วนใหญ่จะออกฤทธิ์อ่อน ๆ จึงไม่ค่อยเป็นพิษหรือมีผลข้างเคียงมากต่างกับยาแผนปัจจุบันที่เป็นเคมีสังเคราะห์ที่มีมักจะออกฤทธิ์ฉับพลันบางชนิดหากกินเกินขนาดเพียงเล็กน้อยอาจมีอันตรายถึงกับเสียชีวิตได้
2. ประหยัดยาสมุนไพรโดยทั่วไปมีราคาถูกกว่ายาแผนปัจจุบันมากแล้วสมุนไพรหลายชนิดก็สามารถปลูกใช้เองได้ในครอบครัวทำให้ช่วยประหยัดรายจ่ายไปได้อีกทางหนึ่ง
3. ช่วยบรรเทาอาการในขั้นต้นผู้ป่วยที่อยู่ในชนบทห่างไกลบางครั้งไม่สามารถมารับบริการทางการแพทย์แผนปัจจุบันได้ก็อาจจะใช้สมุนไพรซึ่งเป็นยาแผนโบราณหลายชนิดและบางชนิดก็เป็นทั้งอาหารและยาอยู่ในตัวบำบัดอาการเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปก่อนได้

4. ช่วยทดแทนยาจากต่างประเทศที่ผ่านมาประเทศไทยมีการนำเข้ายาจากต่างประเทศ เป็นมูลนับหมื่นล้านในขณะที่เรามีสมุนไพรมากมายที่สามารถทดแทนการใช้ยาแผนปัจจุบันได้ หากมีการวิจัยและพัฒนาอย่างเป็นระบบตามมาตรฐานสากลก็จะช่วยลดการสูญเสียเงินตราออกนอกประเทศได้อย่างมหาศาล

ข้อเสียของการใช้สมุนไพร

1. ใช้ไม่สะดวกบางครั้งการใช้ยาสมุนไพรในรูปยาตำรับรักษาโรคบางอย่างอาจเสียเวลาในการเตรียม เช่น ยาหม้อที่จะต้องอุ่นทุกเช้าและเย็นทำให้ไม่สะดวกที่จะกินอีกทั้งยังยุ่งยากและเสียเวลา (สำหรับคนที่ต้องทำงานนอกบ้าน)

2. ฤทธิ์ยาไม่แน่นอนอย่างที่ทราบกันแล้วว่ายาสมุนไพรมักมีรสอ่อนออกฤทธิ์ช้าต้องกินเป็นเวลานานและเป็นจำนวนมาก ขณะเดียวกันสมุนไพรแต่ละอย่างก็จะมีสาระสำคัญหลายตัวบางครั้งจึงทำให้ฤทธิ์ต้านกันเองได้ ส่วนสมุนไพรที่ใช้ในรูปยาเดี่ยวเป็นตัว ๆ ปัจจุบันสามารถใช้ได้สะดวกมากขึ้น เพราะมีการนำมาแปรรูปโดยการทำให้แห้ง บิดเป็นผง แล้วบรรจุแคปซูลจำหน่าย

เลือกใช้อย่างไรให้ปลอดภัย

จากนโยบายของรัฐบาลที่สนับสนุนในเรื่องการใช้สมุนไพรให้มากขึ้นปัจจุบันเราจึงได้เห็นยาสมุนไพรในหลายรูปแบบวางจำหน่ายทั่วไปทุกหนทุกแห่ง ส่วนประชาชนเองก็ให้ความสนใจและหันมานิยมการใช้สมุนไพรอย่างกว้างขวางดังนั้นการจะซื้อยาสมุนไพรมาใช้จึงต้องรู้จักเลือก ไม่เช่นนั้นหากไปเจอสินค้าที่ไม่มีคุณภาพก็อาจจะเกิดอันตรายได้ข้อมูลเบื้องต้นที่จะใช้เป็นเกณฑ์ในการเลือกซื้อคือดูว่ายานั้นมีการขึ้นทะเบียนจากสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา (อย.) หรือไม่นอกจากนั้นก็ดูวัน/เดือน/ปีที่ผลิต วันหมดอายุ การบรรจุหีบห่อว่าได้มาตรฐาน หรือไม่นั่นคือจะต้องไม่รั่ว หรือมีรอยบุบ หรือมีการเปิดหีบห่อซึ่งจะมีผลทำให้ยาเสื่อมคุณภาพแล้ว หากนำไปใช้ก็อาจเกิดโทษได้นอกจากยาสมุนไพรและยาไทยที่ขึ้นทะเบียนแล้ว ยาที่ผลิตจากองค์การเภสัชกรรมจากโรงพยาบาลที่มีเภสัชกรควบคุมมาตรฐาน ตลอดจนยาที่มีการปรุงโดยใช้ในคลินิกหรือสถานพยาบาลแผนไทยที่มีผู้ประกอบโรคศิลปะเภสัชกรรมแผนไทยดูแลอยู่ก็สามารถใช้ยาสมุนไพรและยาไทยนั้นได้

แนวคิดเกสรตัวผู้

เกสรตัวผู้

เกสรตัวผู้ คือ วัตถุต่าง ๆ ที่นำมาใช้ประกอบตัวยาเพื่อบำบัด ป้องกัน รักษาและแก้ไขโรค จำแนกได้เป็น พืชตัวผู้ สัตว์ตัวผู้ และธาตุตัวผู้ ซึ่งยังไม่มีกรรมผสม แปรสภาพ หรือปรุยา

1. พืชตัวผู้ แบ่งออกได้เป็น 5 จำพวกได้แก่ พืชจำพวกต้น พืชจำพวกเถาเครือ พืชจำพวกหัว หรือเหง้า พืชจำพวกผัก พืชจำพวกหญ้า วาน และเห็ด

1.1. พืชจำพวกต้น ได้แก่ พืชพรรณไม้ เป็นต้นเล็ก ต้นใหญ่ เป็นกอ เป็นพุ่ม มีแก่นไม้และไม่มีแก่นไม้ ซึ่งจะเรียกว่าต้น จะนิยมใช้ส่วนราก แก่น เปลือก ใบ ฝักหรือลูก มาทำยา เป็นต้น

ตารางที่ 1 พืชจำพวกต้นและสรรพคุณ

ชื่อสมุนไพร	สรรพคุณ
กฤษณา	เนื้อไม้ บำรุงโลหิต บำรุงหัวใจ บำรุงตับ แก้ลม หน้ามืดวิงเวียน
ขี้เหล็กบ้าน	ใบ แก่นไม้ ขับปัสสาวะ ระดูขาว ดอก โรคเส้นประสาทนอนไม่หลับ แก้หืด ล้างศีรษะแก้รังแค แก้ไฟธาตุ พิการ ทำให้ตัวเย็นชืด แก้เสียดตา แก้กามโรค แก้หนองใน แก้เหน็บชา แก้ กษัย ราก แก้ไข้กลับซ้ำ ราก ต้น ใบ ดอก ลูกหรือฝัก รวมกัน แก้ถ่ายกระษัย
คำฝอย	เกสรบำรุงโลหิต แก่น้ำเหลืองเสียให้ปกติ แก้แสบร้อนตามผิวหนัง
ชิงชี่	ราก แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ ไข้เพื่อดี ไข้เพื่อโลหิต
ทองพันชั่ง	ราก แก้กกลากเกลื้อนผื่นคัน โรคผิวหนังที่เป็นน้ำเหลืองบางชนิด ใบ ตับพิษไข้ แก้อั้วร้อน พยาธิผิวหนัง

1.2. พืชจำพวกเถา-เครือ

1.2.1. พืชจำพวกเถา ซึ่งเป็นไม้เลื้อยพาดพันไปตามสิ่งต่าง ๆ มีมือเถาเป็นดอกเดี่ยว ดอกเดี่ยว ๆ และมีผลเพียงผลเดียว

ตารางที่ 2 พืชจำพวกเถาและสรรพคุณ

ชื่อสมุนไพร	สรรพคุณ
เถากระดอม	ผล แก่ดีแห้ง ดีฝ่อ ดีเดือด บำรุงน้ำดี คลั่งเพ้อ ทำให้โลหิตเย็น บำรุงมดลูก เจริญอาหาร
เถารางจืด	ถอนพิษเบื่อเมา ลดความร้อนในร่างกาย แก้ไข้ แก้พิษผดผื่นคัน
เถากระดิ่ง	ขับเหงื่อ แก้ไข้ แก้ท้องอืด แก้พิษฝี
เถาสะค้าน	แก้ลมอันบังเกิดในกองวาโยธาตุสมุฏฐาน ขับลมในลำไส้ บำรุงธาตุ
เถาบอระเพ็ด	ขับเหงื่อ ทำให้เลือดเย็น ลดความร้อนในร่างกาย แก้กระหายน้ำ

1.2.2. พืชจำพวกเครือ พืชจำพวกนี้คล้าย ๆ พืชเถา แต่สามารถพวงลำต้นขึ้นเองได้ โดยไม่ต้องอาศัยเกาะสิ่งอื่น เลื้อยพันต้นไม้ไปมา มีดอกเป็นกระจุก มีลูกเป็นพวง เรียกว่าพืชเครือ

ตารางที่ 3 พืชจำพวกเครือและสรรพคุณ

ชื่อสมุนไพร	สรรพคุณ
ขมิ้นเครือ	บำรุงโลหิตระดูให้งามขับโลหิตระดูที่เสียออกไป ขับผายลมให้เรอ แก่น้ำดี พิการ ขับปัสสาวะ
มะแว้งเครือ	ผล แก้ไอ ขับเสมหะ แก้เบาหวาน บำรุงน้ำในตับอ่อน
กวาวเครือ	ราก แก้เสมหะ แก้ไอ แก้ไข้สันนิบาต แก่น้ำลายเหนียว
ชิงชีเครือ	บำรุงเนื้อให้งอกงามเต่งตึง บำรุงกำลัง
กำจัดเครือ	แก้ไข้ที่มีพิษร้อน แก้ไข้สันนิบาต ราก ใช้ฝนกับน้ำรับประทาน กาก ใช้พอกหรือทาบาดแผลถูกสัตว์มีพิษขบกัด เป็นยาถอนพิษ

1.3. พืชจำพวกหัวหรือเหง้า เป็นส่วนที่ฝังอยู่ใต้ดินของพืช ส่วนใหญ่เป็นพืชล้มลุก จะแตก
หน่อในช่วงฤดูฝน

ตารางที่ 4 พืชจำพวกหัวหรือเหง้าและสรรพคุณ

ชนิดพืช	สรรพคุณ
หัวร้อยรู	บำรุงหัวใจ ขับเส้นชีพจร ขับพยาธิในท้อง แก้พิษในกระตูก เช่น พิษประดง ปรุ้งเป็นยาแก้ข้อเข่า ข้อเท้าบวม
หัวหอม	ขับลมในลำไส้ ขับปัสสาวะ ขับเนื้อร้าย บำรุงธาตุ ขับโลหิตระดู แก้โรค เส้นประสาทน้ำจากหัวหอมหยอดหูแก้หูอื้อ
หัวแห้วหมู	บำรุงธาตุ บำรุงกำลัง บำรุงครรภ์ รักษาขับลมในกระเพาะลำไส้ แก้ปวด ท้อง แก้อท้องขึ้น อืดเฟ้อ ช่วยในการย่อยอาหาร เป็นยาอายุวัฒนะ
หัวข้าวเย็นทั้งสอง	แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้มะเร็ง คุดทะราด น้ำเหลืองเสีย แก้กามโรคเข้า ข้อออกดอก แก้ประดงเม็ดผื่นคันทุกชนิด ช่วยรักษาฝีในน้ำหนองให้แห้ง เร็ว
เหง้าขิง	แก้ลมพริดัก แก้ลมพานไส้ แก้คลื่นเหียน อาเจียน แก้แน่นเสียดในท้อง แก้นอนไม่หลับ

1.4 พืชจำพวกผัก เป็นกลุ่มผักที่ใช้เป็นอาหาร

ตารางที่ 5 พืชจำพวกผักและสรรพคุณ

ชนิดพืช	สรรพคุณ
ผักเป็ดแดง	ดับพิษโลหิต บำรุงโลหิต
ผักกาดน้ำ	แก้นิ่ว แก้หนองใน ขับปัสสาวะ แก้อ่อนใน
ผักหนอก	แก้ช้ำอืด และชอกช้ำภายในร่างกาย
ผักชีล้อม	เมลิ็ด แก้ขับลมในลำไส้ แก้ธาตุพิการ บำรุงปอด แก้หอบไอ
ผักกระเฉด	ถอนพิษร้อน แก้พิษผดผื่นคัน

1.5 พืชจำพวกหญ้า ร่วน และเห็ด

1.5.1 หญ้า เป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยว

ตารางที่ 6 หญาและสรรพคุณ

ชนิดพืช	สรรพคุณ
หญ้าน้ำเต้า	แก้ไข้ แก้พิษกาฬ
หญ้าน้ำเต้า	ใบสดคั้นปนสุรา ทาภายนอก แก้ไข้บวมตามร่างกาย
หญ้าน้ำเต้า	ราก ขับปัสสาวะ ฟอกล้างปัสสาวะพิการ แก้ร้อนภายใน กระหายน้ำ แก้พิษอักเสบในกระเพาะปัสสาวะ บำรุงน้ำดี แก้ดีซ่าน
หญ้าน้ำเต้า	แก้พิษตานซาง แก้กระหายน้ำ ละลายก้อนนิ่ว น้ำที่คั้นจากใบสดใช้หยอดตาแก้ตาฟาง ตามัว
หญ้าน้ำเต้า	ขับฟอกโลหิตประจำเดือนของสตรี แก้โลหิตประจำเดือนเป็นลิ่ม เป็นก้อน ดำเนาเหม็น เจ็บปวดตามท้องน้อย บั้นเอว ภายหลังใช้เป็นยาบำรุงเลือดด้วย
หญ้าน้ำเต้า	แก้ไข้พิษทุกชนิด แก้พิษตานซาง แก้น้ำดีพิการ แก้ขัดเบา แก้กามโรค แก้ริดสีดวง แก้โรคท้องมาน แก้ปวดท้อง แก้ไอ ขับระดูขาว

1.5.2 เห็ด แบ่งออกได้เป็นสองจำพวก

- 1) เห็ดที่ทำเป็นอาหารและประกอบเป็นยา ได้แก่

ตารางที่ 7 เห็ดที่ทำอาหารและประกอบเป็นยา

ชนิด	สรรพคุณ
เห็ดฟาง	แก้ไข้ใน บำรุงร่างกาย ชูกำลัง
เห็ดจอมปลวก	บำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง บำรุงเนื้อหนังให้สดชื่น
เห็ดโคน	บำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง แก้ไข้ใน
เห็ดหูหนู	บำรุงร่างกาย แก้ไข้ใน ทำให้เนื้อเยื่อ
เห็ดตับเต่า	บำรุงร่างกาย บำรุงตับ แก้ไข้ใน

- 2) เห็ดรสเบื่อเมา ใช้เฉพาะปรุญยาเท่านั้น ห้ามนำมารับประทานเป็นอาหาร

ตารางที่ 8 เห็นรสเบื่อเมา และสรรพคุณ

ชนิด	สรรพคุณ
เห็ดขี้วัว	แก้ลมกองละเอียด แก้พิษไข้ แก้นอนไม่หลับ แก้อ่อนในกระสับกระส่าย
เห็ดไผ่	แก้ลมวิงเวียน ระงับประสาท
เห็ดกระถินพิมาน	แก้ไฟลามทุ่ง แก้พิษฝีอักเสบ แก้กาฬ แก้พิษงู
เห็ดไม้รัง	แก้ไข้พิษ แก้ไข้กาฬ
เห็ดงูเห่า	แก้ไข้พิษ ดับความร้อน แก้กระสับกระส่าย

1.5.3 ว่าน พืชวัตถุที่มีความเชื่อว่า ว่านคือ พืชมงคล

ตารางที่ 9 ว่านและสรรพคุณ

ชนิด	สรรพคุณ
ว่านนางคำ	ขับลม แก้ปวดท้อง แก้เม็ดผื่นคัน แก้ฟกบวม เคล็ด ยอก
ว่านเก็บแรด	แก้ไข้ ขับปัสสาวะ บำรุงกำลัง
ว่านร้อนทอง	แก้พิษไข้ พิษซาง พิษสัตว์กัดต่อย
ว่านชกมดลูก	แก้มดลูกพิการ แก้อืดสีดวงทวาร
ว่านน้ำ	ขับลมในลำไส้ กินมากทำให้อาเจียน

2. สัตว์วัตถุ สัตว์ทุกชนิดและอวัยวะของสัตว์นั้น ๆ ที่นำมาประกอบเป็นยา เช่น เลือด ดี เอ็น เนื้อ น้ำมัน กระดูก เล็บ กีบ หัว กรวด กราม ฟัน เขี้ยว นอ งา เขา หนัง ขน แบ่งออกได้เป็น 3 จำพวก ดังนี้

2.1 สัตว์บก สัตว์ที่อาศัยอยู่บนบก หากินบนบก

ตารางที่ 10 สัตว์บก และสรรพคุณ

ชนิด	สรรพคุณ
แมลงสาบ	แก้ลิ้นขาวเป็นฝ้า เป็นละออง แก้หละ แก้เมื่อยอดในปาก แก้ฟกบวมที่มีพิษร้อน แก้กามโรค
เต่านา	หัว แก้ม้ามย่อน ม้ามโต ม้ามแลบ ท้องป่อง ดับทนต์
งูเห่า	แก้โรคพิษ ปวดเมื่อย แน่น เสียด บำรุงกำลัง (ก่อนปรุงยาต้องย่างไฟก่อน)
ช้าง	แก้โรคที่เกิดจากกระดูก โรคเรื้อน มะเร็ง
วัวดำ	ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้ทั้งปวง แก้ไฟลามทุ่ง แก้งูสวัด แก้ลมพิษ แก้ฟกบวม

2.2. สัตว์น้ำ คือสัตว์ที่เกิด อาศัย และหากินอยู่ในน้ำ

ตารางที่ 11 สัตว์น้ำและสรรพคุณ

ชนิด	สรรพคุณ
ปลาช่อน	ใช้ดีทำยา แก้กตาต้อ ตาแดง หางตากแห้ง แก้โรคในปาก ลิ้นเป็นฝ้า เป็นเม็ด ตัวร้อน นอนสะดุ้ง หลังร้อน มือเท้าเย็น แก้หอบ ชางทับสำรอก ชักเพราะความร้อนสูง เกล็ด ทำให้เกิดลมแบ่ง
ตะพาบน้ำ	ใช้ดีทำยา ขับลมและเลือด แก้ลมกองละเอียด ลมวิงเวียนหน้ามืด กระดูก ถอนพิษฟกบวม อักเสบ ถอนพิษสัตว์กัดต่อย
ปลาหมึก	กระดองหรือลิ้นทะเล แก้เมื่อยอดในปาก ฆ่าเชื้อโรค กัดสิ่วฝ้า แก้ปวดท้อง แก้มูกเลือด
แมงดาทะเล	กระดอง ใช้ทำยาแก้โลหิตเป็นพิษ แก้ซางเด็ก
กบ	น้ำมัน ทาแก้ปวดเมื่อย ขัดยอก เคล็ดกระดูก แก้พิษไข้ ไข้กาฬ (สุ่มไฟ)
จระเข้	ใช้ดี ขับเลือดร้าย ขับน้ำคาวปลา แก้อโรคตา แก้นิบาดหน้าเพลิง
เต่านา	กระดองอก ถอนพิษฟกบวมอักเสบ ถอนพิษสัตว์กัดต่อย ทำกระสายยาแก้ หืด หัวเต่านา แก่ดับทนต์ แก้ม้ามโต

2.3 สัตว์อากาศ คือสัตว์ที่มีปีก

ตารางที่ 12 สัตว์อากาศและสรรพคุณ

ชนิด	สรรพคุณ
ผึ้ง	น้ำหวาน บำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง แก้อ่อนเพลีย เหนื่อยหอบ แก้สะอึก แก้ไข้ตรีโทษ
นกกาหรืออีกา	กระตุกและขน แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ แก้พิษตานซาง
นกกระจอก	ถอนขนออกใช้ทั้งตัว บำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง บำรุงความกำหนัด
ค้างคาวแม่ไก่	เลือด ใช้ทำยาบำรุงโลหิต แก้ผอมแห้ง บำรุงกำลัง แก้เหน็บชา
นกกาหน้า	ใช้ตีทำยา แก้โรคหนังศีรษะพิการ แก้ผมร่วน บำรุงเส้นผมให้ดกดำ

3. ยาธาตุวัตถุเป็นแร่ธาตุต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 2 จำพวก ได้แก่

3.1 ธาตุวัตถุที่สลายตัวง่าย ธาตุที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เมื่อถูกความร้อน แชน้ำ
สลายตัวแล้วไม่สามารถกลับสู่สภาพเดิมได้

ตารางที่ 13 ธาตุวัตถุที่สลายตัวง่ายและสรรพคุณ

ชนิด	สรรพคุณ
กำมะถันเหลือง	แก้จุกเสียดในโรคป่วง แก้โรคผิวหนังพุพอง น้ำเหลืองเสีย ฆ่าเชื้อโรค ฆ่า แม่พยาธิทั้งภายในและภายนอก หุงน้ำมันแก้หิด ขับลมในกระตุก
สารส้ม	สมานได้ทั้งภายในและภายนอก ชะล้างระดูขาว แก้บาดแผลทำให้หนอง แห้ง แก้แผลในปาก ในคอ ขับปัสสาวะ แก้นิ่ว
เกลือสินเธาว์	แก้พรรตึก ล้างเมือกในลำไส้ ขับพยาธิในท้อง ละลายนิ่ว แก้ตรีโทษ
จุนสี	กัดล้างหัวฝี กัดหัวหูด คุตทะราด รักษาโรคฟัน
ดินประสิว	ขับลมที่คั่งค้างตามเส้น ทำให้เส้นเอ็นอ่อน ถอนพิษ แก้คันตามผิวหนัง

3.2 ธาตุวัตถุที่สลายตัวยาก แร่ธาตุที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและสลายตัวยาก

ตาราง 14 ธาตุวัตถุที่สลายตัวยากและสรรพคุณ

ชนิด	สรรพคุณ
สนิมเหล็ก	แก้ตับทรุด ม้ามโตย่อยออกมาที่ชายโครง แก้कुทูทะราด และผสมยาแก้ไข้จับสัน
หินฟันม้า	ดับพิษทั้งปวง แก้พิษในปาก แก้คออักเสบบวม
แก้วเกลบ	ขับปัสสาวะ แก้พิษโลหิตน้ำเหลือง และโรคตา
บัลลังค์ศิลา	แก้พิษอักเสบ แก้ปวดแสบปวดร้อน ดับพิษทุกอย่าง ห้ามเหงื่อ ใช้โรยแผลเรื้อรังและกามโรค
นมผา	ผสมหยอดตาแก้ตาอักเสบชุ่มมัวฝ้าฟางให้แจ่มใส
ทองคำ	บำรุงเนื้อหนังให้เจริญ ดับพิษร้อนถอนพิษไข้แก้พิษอักเสบ แก้สะอึกผวา
หรดาลกليبทอง	ใช้ผสมยากวาดแก้เมื่อยอดปากในเด็ก แก้ซางในปากเด็ก
ศิลาออนตัวผู้	แก้เสมหะ แก้ท้องเสีย

แนวคิดเกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพด้วยสมุนไพร

การรักษาสุขภาพของประชาชนในท้องถิ่นชนบทจำเป็นต้องฟื้นฟูวิทยาการท้องถิ่นและเทคโนโลยีพื้นบ้านส่งเสริม และพัฒนาการปฏิบัติด้วยยาสมุนไพรใช้เทคนิคการแก้ปัญหาตลอดจนวัฒนธรรมความเชื่อแบบพื้นบ้านที่เกื้อกูลต่อสุขภาพที่กำลังถูกลืม ส่วนอาหารกับยาสมุนไพรนั้นไม่สามารถแยกออกจากกันได้เพราะอาหารพื้นบ้านมีบทบาทสำคัญในการคุ้มครองสุขภาพมาช้านาน บางชนิดเป็นยารักษาโรคต่าง ๆ ได้สำหรับสมุนไพรนั้นมีประโยชน์มากเพราะได้ผ่านการทดลองใช้มาเป็นเวลานานนับเป็นร้อย ๆ ปี ซึ่งในบางโรควิทยาการแผนใหม่ไม่สามารถรักษาได้อาการเจ็บป่วยของครอบครัวเกษตรกรจะเป็นอาการทั่วไปที่ไม่ร้ายแรงมาก เช่น เป็นไข้ปวดศีรษะ ปวดตามร่างกาย ปวดท้อง ไม่แตกต่างจากอาการป่วยที่พบในประชาชนทั่วไป ที่รายงานไว้ในการศึกษาอื่น แต่การซื้อยาจากร้านค้าในหมู่บ้าน การรักษาจากหมอกกลางบ้านหรือ อสม. และหมอพื้นบ้านควบคู่กับแผนปัจจุบันผู้ที่มารับการรักษาด้วยการแพทย์พื้นบ้านนั้นเป็นประชาชนทุกกลุ่มทุกเพศทุกวัย ทุกระดับเศรษฐกิจและสังคมเจตคติที่คนไข้มีต่อหมอพื้นบ้าน คือ ส่วนใหญ่เห็นว่าใจดี พุดจาให้กำลังใจคนไข้ ไม่เลี่ยนไข้เมตตา กรุณา มีความรู้ดีในการรักษา เอาใจใส่ เป็นหมอที่ดีคำรักษาพอควร มีความไว้วางใจรักษาคนไข้อย่างสุดความสามารถ และบริการคนไข้อย่างเต็มที่

ปัจจัยที่ผู้ป่วยเลือกมารับการรักษาแบบแพทย์แผนไทยได้แก่

1. ความเชื่อความศรัทธาต่อการรักษาแบบแพทย์แผนไทยจากคำบอกเล่าของบุคคลที่ผ่านการรักษามาแล้ว
2. ความรู้สึกที่คุ้นเคยเป็นกันเองและไม่รู้สึกแปลกแยกจากแพทย์แผนไทยเป็นความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับความรู้สึกที่มีต่อแพทย์ผู้ให้การรักษาจากแผนปัจจุบันในโรงพยาบาล
3. ความกลัวและไม่เข้าใจในกระบวนการรักษาแผนปัจจุบันรวมทั้งการเคยประสบความล้มเหลวจากกระบวนการบริการรักษาแผนปัจจุบัน
4. อุปนิสัยและพื้นฐานทางวัฒนธรรมของคนไทยซึ่งมีลักษณะจิตใจดีเป็นผู้มีความเมตตา กรุณาไม่เคยฟ้องร้องเรียกร้องเมื่อตกเป็นผู้เสียหาย การดำรงอยู่ของการนวดพื้นบ้านสามารถดำรงอยู่คู่กับชุมชนได้เนื่องจากความพึงพอใจในรูปแบบการให้บริการผลการรักษาความสะดวกในการรักษา ตลอดจนค่าใช้จ่ายไม่มาก ทั้งนี้หมอนวดยังมีความรู้ความเข้าใจในสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของผู้ป่วยเป็นอย่างดี ทำให้ผู้ป่วยไม่รู้สึกแปลกแยกคุณธรรมในตัวหมอนวดก็มีความสำคัญที่ทำให้คนยังเชื่อถือในบทบาทของหมอเช่นกัน และยังพบว่าหมอนวดพื้นบ้านมักจะเป็นผู้หญิงอาจเป็นเพราะกำเนินการนวดพื้นบ้านพัฒนามาจากการนวดท้อง เพื่อช่วยคลอดซึ่งหมอดำเฝ้าในสมัยก่อนล้วนเป็นผู้หญิงทั้งสิ้นปกติหมอนวดพื้นบ้านที่เป็นหญิงจะนวดผู้ป่วยหญิง

ดังนั้นแพทย์แผนไทยคือชาวบ้านที่ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมชุมชนมีความรู้ความเชี่ยวชาญในระบบการแพทย์แผนโบราณที่ผสมผสานกัน ได้รับการถ่ายทอดความรู้ประสบการณ์ในการรักษาจนเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนวิธีการวินิจฉัยและการรักษาแตกต่างกันไปตามประสบการณ์และการถ่ายทอดจากครูอาจารย์หมอนวดพื้นบ้านทำหน้าที่ส่งเคราะห์จุนเจือช่วยเหลือชาวบ้านในชนบทแต่โบราณกาลสืบทอดจากอดีตถึงปัจจุบันแม้ว่าความเจริญก้าวหน้าในวิทยาการทางการแพทย์แบบตะวันตกจะเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันแต่แพทย์แผนไทยยังมีความสำคัญทางสังคมจิตวิทยาในชนบทอยู่มากตามความเข้าใจของชุมชนคือหมอยาสมุนไพรหมอสมุนไพรน้ำมันรักษากระดูกหรือหมอสมุนไพรประกอบคาถาอาคมคำว่า “แพทย์แผนไทย” ควรจะหมายถึงเฉพาะถิ่นเฉพาะชุมชน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูอินทสาร วิจักษ์อินทสโร (2551) ได้พบว่า พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความเจ็บป่วยของโรคอยู่ 2 ประเภท คือ โรคทางกายและโรคทางใจ ซึ่งในพระพุทธศาสนามีหลักการในการรักษาโรคที่เกิดจากการเจ็บป่วย 2 แนวทางด้วยกันคือ การรักษาด้วยยาสมุนไพรและการรักษาด้วยธรรมโอสธ ซึ่งการรักษาโดยใช้พืชสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคของภิกษุนอกจากเภสัชทั้ง 5 แล้ว ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกยังประกอบไปด้วยพืชต่าง ๆ เช่น รากไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ น้ำผาด เปลือก มูลโค น้ำมันเหลวที่ได้จากสัตว์ เนื้อดิบ เลือดสด มูลร คุถ เล้า ดิน สัตว์ แร่ธาตุ สิ่งเหล่านี้ล้วนได้จากธรรมชาติที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงสภาพโครงสร้างภายใน การรักษาโรคด้วยสมุนไพรนั้นใช้สมุนไพรหลายอย่าง ใช้ทั้งรับประทาน ใช้ทา ใช้หยอด ใช้ฉีดหรือสูดดมคว้น ตลอดจนการใช้หยอดเข้าทางช่องจมูก การรักษาด้วยการผ่าตัด ในผู้ป่วยที่เป็นโรคเนื้องอกในลำไส้ รักษาด้วยการระบายโลหิตออกด้วยเขาสัตว์ และการรัดหัวไส้ นอกเหนือจากการรักษาด้วยยาสมุนไพรยังมีการรักษาด้วยธรรมโอสธ เพื่อระงับความทุกข์ที่เกิดจากความเจ็บป่วย โดยใช้รักษาควบคู่กันไป

พรรณนิสา ทรัพย์เจริญและคณิตา มิถานนท์ (ม.ป.ป.) ศึกษาเรื่องการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการรักษาโรคของสัตว์ของหมอสมุนไพร ของหมอเปลื้อง เชื้อนกongแก้ว พบว่า กระบวนการใช้สมุนไพรเริ่มต้นตั้งแต่เก็บสมุนไพร ให้ถูกชนิดและถูกโรค เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการรักษา และต้องเก็บสมุนไพรในคืนข้างขึ้นเท่านั้น เพราะมีความเชื่อว่าจะได้สรรพคุณที่ดี เวลาเก็บต้องไม่ให้เงาตนเองทับสมุนไพร เก็บเวลาเช้า 06.00-12.00 น. เท่านั้น เพราะเป็นช่วงเวลาที่สมุนไพรจะให้ฤทธิ์ทางยาได้ดีที่สุด สมุนไพรที่ใช้จะเตรียมในวิธีการฝนในส่วน ลำต้น กิ่ง ราก ผล และเห็ดบางชนิดจะเก็บรักษาด้วยการนำไปตากให้แห้งสนิท และใส่ถุงพลาสติกแยกไว้ เพื่อป้องกันเชื้อรา สถานที่เก็บจะต้องแห้ง เย็น อากาศถ่ายเทดี มีการแบ่งการเก็บเป็นสัดส่วน ยาที่มีพิษ ยาที่มีกลิ่นหอมควรเก็บแยก การปรุงยาใช้วิธีการนำยาที่ฝนมาละลายน้ำต้มสุกที่เย็น ต้มอย่างน้อย 4-5 แก้ว โดยใช้เป็นประจำทุกวัน เช้า-เย็น หลังรับประทานอาหาร การวินิจฉัยและกระบวนการรักษาเริ่มสังเกตจากสีหน้าอาการของผู้ที่มารักษา ซักถามประวัติ จับชีพจร ดูตาซีดหรือไม่ สัมผัสอุณหภูมิในร่างกาย ดูลักษณะผื่นหรือตุ่มตามร่างกาย เมื่อพบว่าเป็นโรคของสัตว์จริง ใช้ยาฝน ต้มเพื่อรักษาอาการ ขับสารพิษในร่างกาย และใช้ทาตามร่างกาย เพื่อรักษาอาการตุ่ม สมุนไพรที่ใช้ในการรักษา แบ่งออกเป็น 5 ชนิด ได้แก่ ส่วนรากของส้มอบอบหรือฝักอบอบ งวงตาลของต้นตาล ดอกเห็ดไม้แดง ดอกเห็ดไม้ขาม ดอกเห็ดกระถินพิมาน

วิภา อุทยานินทร์ และคณะ (2556) ได้ศึกษาการใช้ยาสมุนไพรกับผู้ป่วยที่เป็นโรคเบาหวานเป็นการใช้ยาสมุนไพรเพื่อลดระดับน้ำตาลในเลือด ใช้ควบคู่ไปกับการรักษาแพทย์แผนปัจจุบัน ซึ่งสมุนไพรที่ผู้ป่วยใช้ ส่วนใหญ่ เป็น มะรุม น้ำใบย่านาง และอื่น ๆ ได้แก่ ขมิ้นชัน ใบมะยม ดอก

คำฝอย ฟ้าทะลายโจร ใบเตย บอระเพ็ด รางจืด เห็ดหลินจือ รากเตย ใบเตย ว่านชักมดลูก หัวสามสิบ รากต้นจำ ตะไคร้ แปะตำลึง ผู้ป่วยที่ใช้สมุนไพรควบคู่ไปกับการรักษาทางการแพทย์แผนปัจจุบันนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนที่รักสุขภาพ สมุนไพรที่ผู้ป่วยโรคเบาหวานเลือกใช้ล้วนมีในตำราและเอกสาร เผยแพร่และประชาสัมพันธ์ เกี่ยวกับสรรพคุณและสมุนไพรในการลดระดับน้ำตาลในเลือด และนอกจากนี้ยังพบว่า การตรวจเอกสารเหล่านั้น ยังไม่พบรายงานการวิจัยเกี่ยวกับขนาดและวิธีการ รับประทานที่แน่ชัด ว่าสามารถลดน้ำตาลในเลือดได้ในระดับใด และยังไม่มียารายงานที่บ่งบอกถึง ผลข้างเคียงของการใช้ยาสมุนไพรเหล่านี้ว่ามีผลต่อระบบต่าง ๆ ในร่างกายอย่างไร

กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการศึกษาทำความเข้าใจในเรื่องของความรู้เกี่ยวกับการใช้พืชสมุนไพรและการแพทย์แผนไทยเพื่อการรักษาโรค ในพื้นที่ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการใช้วิธีการรักษาแบบการแพทย์แผนไทย มาเป็นระยะเวลานาน เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยและพืชสมุนไพร วิธีการรักษาโรค ของหมอพื้นบ้านในพื้นที่ จำนวน 10 คน

สถานที่ดำเนินการวิจัย

ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ประชากร

หมอพื้นบ้านจำนวน 10 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลมีการใช้เครื่องมือดังนี้

1. แบบสัมภาษณ์ ในการกำหนดคำถามในแบบสัมภาษณ์นั้นกำหนด ให้มีเนื้อหาด้วยกัน 4 ส่วน ได้แก่
 - ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของหมอพื้นบ้าน
 - ส่วนที่ 2 สถานภาพและบทบาทของการเป็นหมอพื้นบ้าน
 - ส่วนที่ 3 โรคหรืออาการเจ็บป่วยที่หมอพื้นบ้านให้การรักษา
 - ส่วนที่ 4 วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน
2. ตัวผู้วิจัย ทำหน้าที่ในการสังเกตการณ์ และจดบันทึกข้อมูล
3. การสนทนาแบบกลุ่ม

4. แบบบันทึกการสนทนาแบบกลุ่ม ใช้ในการการจดบันทึก เครื่องบันทึกเสียง กล้องบันทึกภาพ

5. การจัดเวทีชุมชน เพื่อสรุป-คืนข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล นำข้อมูลทุกครั้งที่ได้มาตรวจสอบว่าครบถ้วนเพียงพอหรือไม่ และนำมาแยกแยะออกตามหมวดหมู่ตามประเด็นหัวข้อ วัตถุประสงค์ จนสามารถตอบคำถามงานวิจัยได้ครอบคลุมตรงกรอบแนวคิดและขอบเขตที่ต้องการศึกษาผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) (อรุณี อ่อนสวัสดิ์, 2551) เพื่อความครบถ้วนครอบคลุมวัตถุประสงค์ของงานวิจัย ซึ่งมีวิธีการตรวจสอบข้อมูลดังนี้

1. การตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) โดยการพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มาถูกต้องหรือไม่

1.1. ข้อมูลทุติยภูมิ ได้มาจากเอกสาร ตำราความรู้ที่เกี่ยวกับความรู้ด้านการใช้อย่างปลอดภัย

1.2 ข้อมูลปฐมภูมิ ได้โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสนทนากลุ่มของแพทย์แผนไทยจำนวน 2 ครั้ง จากแพทย์แผนไทย 10 คน

2. การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย (Investigator Triangulation) แหล่งข้อมูลที่ได้มาซึ่งประกอบด้วย ข้อมูลวิธีการเก็บสมุนไพร แหล่งบุคคลและตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้จากแหล่งต่าง ๆ เหมือนกันหรือไม่ ถ้าเหมือนกันซ้ำ ๆ ผู้วิจัยถือว่าข้อมูลเชื่อถือได้ แล้วจดบันทึกข้อมูลไว้

3. การตรวจสอบแบบสามเส้าด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) ผู้วิจัยได้ใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ควบคู่กับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม และศึกษาข้อมูลจากเอกสาร โดยวิธีการทั้งหมดมีความสอดคล้องกัน ถือว่าข้อมูลมีความเที่ยงตรงเชื่อถือได้

การเรียบเรียงข้อมูล

ในการเรียบเรียงข้อมูลผู้วิจัยจะทำการเรียบเรียงตรวจสอบข้อมูลอย่างต่อเนื่อง ตลอดระยะเวลาในการเก็บข้อมูล โดยนำข้อมูลที่ได้มาจำแนกและจัดประเภทของข้อมูลโดยยึดหลักแนวคำถามการวิจัย จากนั้นจึงประมวลความรู้ แยกประเภทเข้าด้วยกัน เพื่อใช้ประกอบในการรวบรวมองค์ความรู้ ภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้านในพื้นที่ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ระยะเวลาในการดำเนินงานศึกษาวิจัย

การศึกษาครั้งนี้จะใช้ระยะเวลา 8 เดือน เริ่มตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2556 ถึงเดือนมีนาคม

2557

บทที่ 4

ผลการวิจัยและวิจารณ์ผล

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการสำรวจหมอพั้นบ้าน ในพื้นที่ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เลือกรับข้อมูลโดยใช้วิธีการ สัมภาษณ์เชิงลึก โดยคัดเลือกหมอพั้นบ้านที่มีประสบการณ์ในการรักษามากกว่า 5 ปี ที่รักษาด้วยวิธีแพทย์แผนไทย จำนวน 10 คน โดยสรุปผลการวิจัยได้ 4 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทพื้นที่ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ตอนที่ 2 ข้อมูลส่วนบุคคลของหมอพั้นบ้าน รวมทั้งแนวคิด การวินิจฉัยโรค จากภูมิปัญญาหมอพั้นบ้าน

ตอนที่ 3 หมอเป่าและวิธีการรักษา

ตอนที่ 4 หมอสมุนไพรและวิธีการรักษา

ตอนที่ 5 ชนิดและสรรพคุณ ของสมุนไพรที่หมอพั้นบ้านนำมารักษา

ตอนที่ 1 บริบทพื้นที่ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ตำบลแม่โป่ง เป็นตำบลหนึ่งของอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ของอำเภอดอยสะเก็ด พื้นที่เดิม ของชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคนในท้องถิ่น การตั้งถิ่นฐานตั้งอยู่ตามแนวยาวของถนนชื่อเดิม รพช. และถนนชลประทาน เชื้อนแม่กวัง เป็นเส้นทางติดต่อระหว่างหมู่บ้านและอำเภอดอยสะเก็ด เป็นตำบลที่มีพื้นที่ของหมู่บ้านอยู่ในเขตของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ และเป็นหมู่บ้านบริวารของศูนย์ศึกษาทั้งหมด 10 หมู่บ้าน ราษฎรได้รับการสนับสนุนการพัฒนาอาชีพอย่างต่อเนื่อง

ที่ตั้งและอาณาเขต

เทศบาลตำบลแม่โป่ง มีที่ตั้งทำการตั้งอยู่เลขที่ 11 ม.10 ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัด ห่างจาก อำเภอดอยสะเก็ด 8 กิโลเมตร ห่างจากตัวจังหวัด 22 กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางถึงจังหวัดประมาณ 45 นาที เนื้อที่ ตำบลแม่โป่งมีพื้นที่

ทั้งหมด 37,751 ไร่ หรือ 60 ตารางกิโลเมตร แยกเป็นที่ราบ 18,875 ไร่ ภูเขา 18,120 ไร่ พื้นน้ำ 756 ไร่ (ภาพ 2)

สภาพพื้นที่

ตำบลแม่โป่ง มีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบเชิงเขา และภูเขา มีความสูงจากระดับน้ำทะเล ประมาณ 340 เมตร มีแหล่งน้ำที่สำคัญ ได้แก่ อ่างเก็บน้ำห้วยฮ่องไคร้ อ่างเก็บน้ำห้วยแก้ว และคลองชลประทานแม่กวัง เป็นต้น

อาณาเขตตำบล

ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลป่าเมี่ยง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่
 ทิศใต้ ติดกับ ตำบลแม่ฮ้อยเงิน อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่
 ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่
 ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลป่าป้อง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

การศึกษา

สถาบันการศึกษาในพื้นที่ ตำบลแม่โป่ง มีตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาล จนถึงระดับชั้นมัธยมศึกษา รวม 5 แห่ง ได้แก่ โรงเรียนอนุบาลจันทโชติ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กสิรินธร โรงเรียนบ้านป่าไผ่ โรงเรียนบ้านแม่โป่งประชาสามัคคี โรงเรียนบ้านตลาดขี้เหล็ก

ศาสนสถาน

ศาสนสถานประกอบด้วย วัด 7 แห่ง และ อาราม 1 แห่ง ได้แก่ 1. วัดพระธาตุจอมแจ้ง 2. วัดกัญจนนิยาราม (วัดป่าไผ่-บ่อทอง) 3. วัดใหม่มงคลชัย (วัดห้วยบอน) 4. วัดดอยปล่อยนก 5. วัดพระนอนแม่โป่ง 6. วัดแม่ฮ่องไคร้ 7. วัดต้นฝั้ว บ้านต้นฝั้ว และอารามหอมบุญบ้านป่าไผ่แดง

อาชีพของคนในชุมชน

อาชีพหลักของคนในชุมชน คือ ทำนา อาชีพเสริม ได้แก่ รับจ้างทั่วไป และอุตสาหกรรมในครัวเรือน เป็นต้น

โรคที่พบมากที่สุด 10 อันดับของคนในพื้นที่

จากข้อมูล 10 อันดับแรกของโรคที่ป่วยสูงสุดระหว่างวันที่ 1 มกราคม 2555 ถึง 31 ธันวาคม 2558 ได้แก่ โรคความดันโลหิตสูง ความดันโลหิตสูง (ที่ยังไม่ได้รับการวินิจฉัย) โรคเบาหวาน ไข้หวัด กล้ามเนื้ออักเสบ กระเพาะ อากาโรคัน คออักเสบ เครียด ปวดกล้ามเนื้อ โรคที่มีการเข้ารับการรักษา มากที่สุดเป็นโรคความดันโลหิตสูง ซึ่งพบมากในผู้หญิง ดังตารางที่ 14

ตารางที่ 15 โรคที่พบมากที่สุด 10 อันดับ

ชื่อโรค	จำนวนครั้ง	ชาย	หญิง
ความดันโลหิตสูง	4,922	1,578	3,344
ความดันโลหิตสูง(ยังไม่ได้รับการวินิจฉัย)	2,928	1,488	1,440
ไข้หวัด	2,704	1,300	1,404
เบาหวาน	1,909	705	1,204
กล้ามเนื้ออักเสบ	1,887	725	1,162
กระเพาะ	1,036	414	622
อากาโรคัน	942	358	584
คออักเสบ	833	326	507
เครียด	824	243	581
ปวดกล้ามเนื้อ	651	249	402
รวม	18,636	7,386	11,250

ที่มา : สอ.โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านห้วยบ่อทอง (05860)

ตอนที่ 2 ข้อมูลส่วนบุคคลของหมอพื้นบ้าน รวมทั้งแนวความคิดการวินิจฉัยโรค จากภูมิปัญญา หมอพื้นบ้าน

จากการศึกษาพบว่าผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นเพศชาย 8 คน ร้อยละ 80 และหญิง 2 คน ร้อย
ละ 20

ตารางที่ 16 เพศของหมอฟันบ้าน

เพศ	จำนวน (n=10)	ร้อยละ
ชาย	8	80
หญิง	2	20

หมอฟันบ้านมีอายุเฉลี่ยที่ 71 ปี ซึ่งคนส่วนใหญ่มีอายุ 70 ปีขึ้นไป จำนวน 6 คน ร้อยละ 60 และอายุต่ำกว่า 70 ปี จำนวน 4 คน ร้อยละ 40

ตารางที่ 17 อายุของหมอฟันบ้าน

อายุ	จำนวน (n=10)	ร้อยละ
ต่ำกว่า 70 ปี	4	40
70 ปีขึ้นไป	6	60

สถานภาพ

สถานภาพของผู้ให้ข้อมูลพบว่าส่วนใหญ่แล้วมีสถานภาพคู่ 7 คน คิดเป็นร้อยละ 70 รองลงมาเป็นหม้าย 2 คน ร้อยละ 20 และโสดเพียง 1 ราย คิดเป็นร้อยละ 10

ตารางที่ 18 สถานภาพของหมอฟันบ้าน

สถานภาพ	จำนวน (n=10)	ร้อยละ
คู่	7	70
โสด	1	10
หม้าย	2	20

สถานภาพเกี่ยวกับวิชาชีพ

ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดมีสถานภาพเป็นหมอฟันบ้านทั้งหมด จำนวน 10 คน คิดเป็นร้อยละ 100

ตารางที่ 19 สถานภาพเกี่ยวกับวิชาชีพของหมอฟันบ้าน

สถานภาพเกี่ยวกับวิชาชีพ	จำนวน (n=10)	ร้อยละ
หมอฟันบ้าน	10	100

อาชีพหลัก

อาชีพหลักของผู้ให้ข้อมูล มีอาชีพหมอฟันบ้าน และเกษตรกรรวม จำนวนเท่ากันที่ 3 คน ร้อยละ 30 รับจ้างทั่วไป 2 คน ร้อยละ 20 แม่บ้านและข้าราชการบำนาญ 1 คนเท่ากัน ร้อยละ 10

ตารางที่ 20 อาชีพหลักของหมอฟันบ้าน

อาชีพหลัก	จำนวน (n=10)	ร้อยละ
หมอฟันบ้าน	3	30
ราชการบำนาญ	1	10
แม่บ้าน	1	10
รับจ้างทั่วไป	2	20
เกษตรกรรวม	3	30

ประเภทภูมิปัญญาของหมอฟันบ้าน

ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่นั้นสามารถจำแนกภูมิปัญญาได้เป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ หมอสมุนไพร 8 คน คิดเป็นร้อยละ 80 และหมอเป่า 2 คน ร้อยละ 20

ตารางที่ 21 ประเภทภูมิปัญญาของหมอฟันบ้าน

ภูมิปัญญา	จำนวน (n=10)	ร้อยละ
หมอสมุนไพร	8	80
หมอเป่า	2	20

เหตุผลใจของการเป็นหมอฟันบ้าน

จากการศึกษาพบว่าเหตุสำคัญที่ทำให้มีความสนใจมาเป็นหมอฟันบ้านนั้น พบว่าส่วนใหญ่แล้ว มีความศรัทธาในตัวหมอฟันบ้าน ร่วมกับการสนใจอยากช่วยเหลือผู้อื่น มากที่สุด 6 คน ร้อยละ

60 รองลงมาเกิดจากคนในครอบครัวเป็นหมดพื้นที่บ้านอยู่แล้วจึงสืบทอดต่อมา 2 คน ร้อยละ 20 และเกิดอาการป่วยเองและพบวิธีการรักษาตนเองจนหาย จึงนำความรู้ดังกล่าวรักษาคนอื่นเรื่อยมา 2 คน ร้อยละ 20

ตารางที่ 22 เหตุจูงใจในการเป็นหมอพื้นบ้าน

เหตุจูงใจ	จำนวน (n=10)	ร้อยละ
ความศรัทธา ร่วมกับการสนใจอยากช่วยเหลือผู้อื่น	6	60
คนในครอบครัวเป็นหมดพื้นที่บ้าน	2	20
เกิดอาการป่วยเอง	2	20

แหล่งความรู้ที่แรกในการรักษาโรค

จากการศึกษาพบว่าหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่นั้นได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือญาติที่เป็นหมอพื้นบ้าน จำนวน 6 คน คิดเป็นร้อยละ 60 และได้รับการถ่ายทอดความรู้จากครูที่เป็นหมอพื้นบ้าน จำนวน 4 คน ร้อยละ 40

ตารางที่ 23 แหล่งความรู้ที่แรกในการรักษาโรค

แหล่งความรู้	จำนวน (n=10)	ร้อยละ
สืบทอดจากบรรพบุรุษ หรือญาติที่เป็นหมอพื้นบ้าน	6	60
ได้รับการถ่ายทอดจากครูที่เป็นหมอพื้นบ้าน	4	40

ประสบการณ์ในการรักษา

ประสบการณ์การรักษาของหมอพื้นบ้านนั้นพบว่าส่วนใหญ่แล้วมีประสบการณ์ในการรักษามาเป็นระยะเวลา 10-20 ปี จำนวน 4 คน และน้อยกว่า 10 ปี, 21-30 ปี, มากกว่า 30 ปีขึ้นไป 2 คน

ตารางที่ 24 ประสพการณ์ในการรักษา

ประสพการณ์ในการรักษา	จำนวน (n=10)
น้อยกว่า 10 ปี	2
10-20 ปี	4
21-30 ปี	2
มากกว่า 30 ปีขึ้นไป	2

ตอนที่ 3 หมอเป่าและวิธีการรักษา

จากสภาพพื้นที่ ตำบลแม่โป่งนั้นเป็นพื้นที่ราบสูงมีป่ารก ส่งผลให้การเดินทางไปเข้ารับการรักษาพยาบาลนอกพื้นที่นั้นเป็นไปได้ค่อนข้างยากลำบาก หมอเป่าจึงเป็นที่ยอมรับในชุมชนให้ทำการรักษาบาดแผลทุกชนิด ตั้งแต่ระยะก่อนบาดเจ็บ หรือหลังการบาดเจ็บทันที และจนกว่าแผลจะหายสนิท ต้นกำเนิดของหมอเป่านั้น มีไม่แน่ชัด ถึงแม้ว่าปัจจุบันนั้นความเจริญจะมีมากขึ้นแต่สำหรับคนในพื้นที่นั้น ยังถือว่าหมอเป่ายังมีความสำคัญในการรักษาอาการบาดเจ็บอยู่มาก ซึ่งจากการสัมภาษณ์เชิงลึกอย่างมีส่วนร่วมนั้นพบว่าหมอเป่าเพียง 2 ราย ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ที่มาของการเป็นหมอเป่า

ที่มาของหมอเป่าทั้งสองรายนั้นพบว่ามีที่มาแตกต่างกัน แรงบันดาลใจในการเป็นหมอเป่านั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเงินทอง ของตอบแทน แต่มาจากการมุ่งมั่นในการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความเจ็บปวดทรมาน จากการศึกษาพบว่าการเป็นหมอเป่าจะมาจากการสืบทอดหรือถูกถ่ายทอดต่อมา ที่มาของการเป็นหมอเป่าของหมอ ทั้ง 2 คน นั้นมีดังนี้

ตาอ้าย ไทยกรณ์ เลือกเรียนวิชาหมอเป่า เพราะว่าได้ช่วยเหลือผู้อื่น ช่วยให้คนหายเจ็บได้ ตาอ้ายได้กล่าวอย่างภาคภูมิใจว่า “ผมหาแต่แนวทางที่ช่วยพี่น้อง กลางค้ำกลางคั่นลูกเต้าเหล้าหลานเข้าให้เข้าฮ้อง ก็เล่นมาหาผมนี่แล้ว มาหาอยู่บ้าน ถ้ามาหาก็คือมาหาหมอเป่า มันก็ดีก็ทำงานได้ ยกนัยกนี้มันก็หาย จากแขนที่ชำรุด มันทรุด มันขึ้น เป่าไปก็เดินไปเดินมาได้ ก็มันหาย แต่ก่อนมันเจ็บไปยากมายาก พอเป่ามาก็หายไปได้สบาย”

ยายแสงคำ ตาคำสุข ได้มีที่มาจากการเรียนรู้วิชาหมอเป่า จากหมอเป่ารุ่นก่อน ที่พบขณะพาน้องชายไปรักษาที่โรงพยาบาล ซึ่งเป็นหมอเป่าที่อายุมากแล้ว ท่านเข้าโรงพยาบาล ท่านจึงถ่ายทอดให้

การรักษาโดยการเป่า

การรักษาด้วยการเป่าของหมอเป่าทั้งสองคนนั้นพบว่ามีการรักษาอาการที่แตกต่างกัน ซึ่งมีรายละเอียดการรักษาดังนี้

ตาอ้าย ไทยกรณ์ รักษาอาการหัก อาการชัน ของกระดูก ทำหน้าที่เหมือนหมอที่คอยเชื่อมกระดูก และเป็นไข้ ด้วยการทอุงคาถา เป่าลม

ยายแสงคำ ตาคำสุข รักษาอาการที่มีบาดแผล เช่น แผลผ่าตัด ผ่าไส้ติ่ง ผ่าท้อง ผ่ากระดูก

ขั้นตอนการเข้ารับการรักษา

ขั้นตอนการเข้ารับการรักษา นั้น อยู่ที่พิธีกรรมการยกเครื่องสักการะ ประกอบไปด้วย 2 ขั้นตอนหลัก ๆ ได้แก่

1. การเชิญให้ไปรักษา ก่อนการรักษาผู้ป่วยจะต้องนำเครื่องสักการะ ซึ่งประกอบไปด้วยเทียนหนึ่งคู่ ดอกไม้หนึ่งคู่ (การจัดชั้น 5 เช่นเดียวกับการเตรียมเครื่องสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือลี้ลับ) ซึ่งหมอนั้นไม่สามารถเรียกค่ารักษาจากผู้ป่วยได้

2. การแสดงการขอบคุณหมอเป่า เมื่อได้รับการรักษาเรียบร้อยแล้ว หลังการเสร็จการรักษาแล้วนั้น ผู้ที่ได้รับการรักษานั้น ต้องมาแก้ หรือสักการะเพื่อขอบคุณครูบาอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้หมอเป่า โดยจัดเครื่องสักการะ ซึ่งประกอบไปด้วย ชั้น 5 ผ้าขาวม้าหรือผ้าชิ้น และเงินหนึ่งบาท

การดำรงตนของหมอเป่า

หมอเป่านั้น จะต้องมีการปฏิบัติตามข้อห้าม เพื่อคงไว้แก่ความศักดิ์สิทธิ์ของคาถา อย่างเคร่งครัด ซึ่งการรักษาของหมอเป่านั้นเป็นการรักษาทั้งทางด้านร่างกายและการประคับประคองจิตใจ ผู้เจ็บป่วย การเป็นหมอเป่านั้นไม่ได้ก่อให้เกิดรายได้ แต่กลับทำให้ผู้ที่เป่าหมอนั้นมีภาระหน้าที่และความรับผิดชอบเพิ่มขึ้น แต่ซึ่งแรงจูงใจในการเป็นหมอเป่านั้น มาจากการได้ช่วยเหลือผู้อื่น จึงทำให้หมอเป่านั้นคงอยู่ได้

ตอนที่ 4 หมอสมุนไพรและวิธีการรักษา

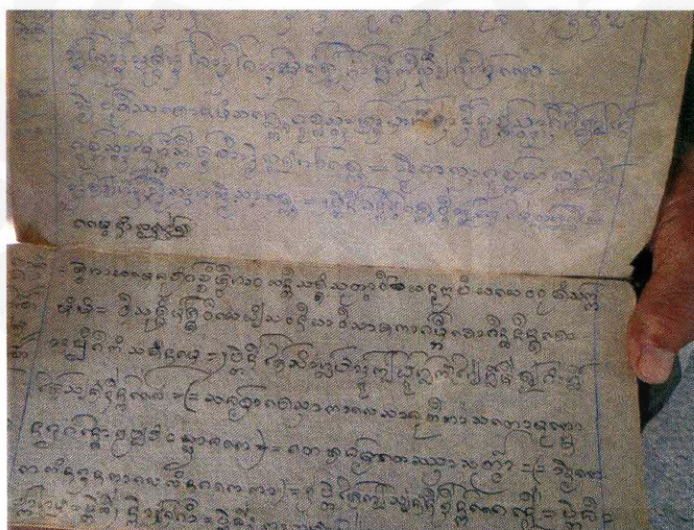
จากการสังเกตและการสัมภาษณ์แบบมีส่วนร่วมของหมอสมุนไพรนั้น พบว่าหมอจะใช้ แร่ธาตุ บางชนิด เขาสัตว์ หรือส่วนต่าง ๆ ของสัตว์บางชนิดในการรักษารวมทั้งพืชสมุนไพร และโรคที่รักษา ส่วนใหญ่นั้น ได้แก่ โรคเลือด โรคไต นี่ว โรคกระเร็ง โรคปวดแข้งปวดขา แมลงสัตว์กัดต่อย อาการ เหนื่อยอ่อนเพลีย และอาการผิดปกติของหญิงแม่ลูกอ่อนหลังอยู่ไฟ

ที่มาของการเป็นหมอสมุนไพร

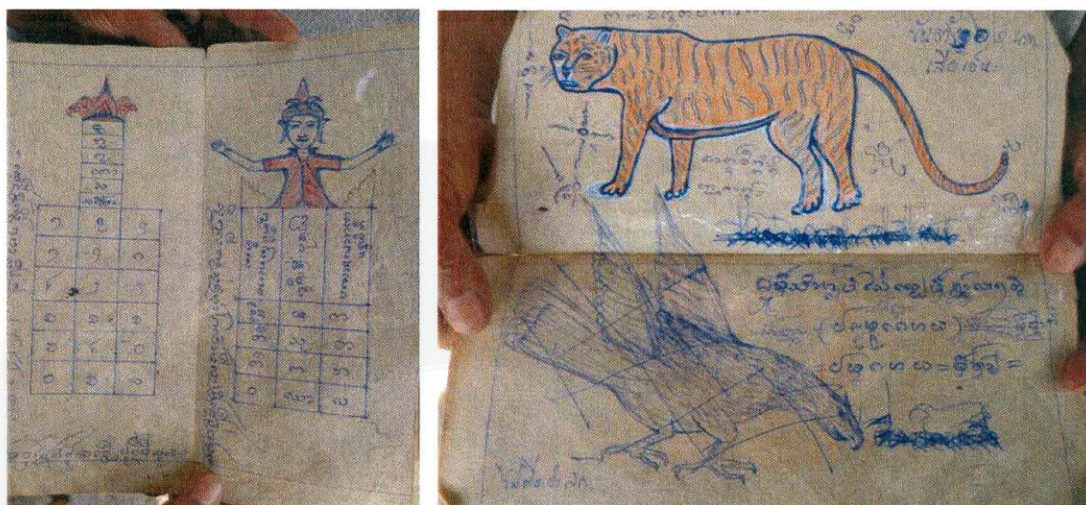
ที่มาของการเป็นหมอสมุนไพรส่วนใหญ่นั้น มักจะได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ สืบ ต่อมา มีการจดบันทึกเป็นหลักฐานไว้เพียงบางส่วนเท่านั้น

ตารางที่ 25 ที่มาของการเป็นหมอสมุนไพร

ที่มาของการเป็นหมอสมุนไพร	จำนวน (n=8)
ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ไม่ได้มีการจดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน	5
ได้รับตำราที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ	1
ได้ผ่านการอบรมจากโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ หมอเมืองเชียงใหม่ มีตำรายาสมุนไพร	2

ภาพที่ 2 ตำราสมุนไพรที่ได้รับตกทอดมาจากบรรพบุรุษ

ภาพที่ 3 ตำราสมุนไพรที่เขียนขึ้นเองตามคำบอกเล่าของครูบาอาจารย์ และศึกษาด้วยตนเอง
การรักษาด้วยสมุนไพร

วิธีการรักษาด้วยสมุนไพรนั้น มีหลากหลายวิธี ได้แก่ การต้มดื่ม ฝน ทา อม โดยใช้ตัวยาหลัก และการเข้ายา จะไม่นิยมใช้สมุนไพรชนิดเดียว ส่วนของสมุนไพรนั้น สามารถใช้ได้ทุกส่วน เช่น ราก เมล็ด เปลือก ลำต้น (แก่น) ใบ ดอก ขึ้นอยู่กับแต่ละชนิดของสมุนไพร

แหล่งของสมุนไพร

แหล่งของสมุนไพรส่วนใหญ่นั้นจะเก็บในป่าบริเวณที่ราบเชิงเขารอบเขตพื้นที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ เพราะมีสมุนไพรจำนวนมากและเกือบครบทุกชนิด

ตอนที่ 5 ชนิดและสรรพคุณ ของสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านนำมารักษา

จากการศึกษาพบว่า หมอสมุนไพรหรือหมอรากไม้ นั้น จะมีความชำนาญในแต่ละด้านของการรักษาแตกต่างกัน บางส่วนใช้สมุนไพรในการรักษาเพียงอย่างเดียว และอีกบางส่วนมีการบริกรรมคาถากำกับเข้าไปด้วย เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการรักษา ซึ่งการคัดเลือกสมุนไพรมานั้นขึ้นอยู่กับตำรายา และสรรพคุณของสมุนไพรแต่ละชนิด มาประกอบกัน ร่วมกับวิธีการใช้สมุนไพรตามหลักตำรายา ดังนี้

ชนิดและสรรพคุณของสมุนไพร

การใช้สมุนไพรนั้นขึ้นอยู่กับชนิดและอาการของผู้ป่วยเบื้องต้น ตามสรรพคุณของสมุนไพร ใช้วิธีการ ต้มน้ำดื่ม ต้มน้ำจากต้น และการฝนแล้วใช้ทา

ตารางที่ 26 ชนิดและสรรพคุณของสมุนไพร

ชนิดสมุนไพร	สรรพคุณ	วิธีการใช้
ว่านชักมดลูก	แก้มดลูกหย่อน ลูกหมากโต แก้กินผิด (แสดง) อยู่ไฟของหญิง หลังคลอด	ต้มหัวว่านดื่ม
ขมิ้นชัน	แก้หอบหืด ภูมิแพ้ แก้กโรค กระเพาะ	รับประทานสด 1 ช้อนนิ้วมือทุก เช้า
ไม้ตีนเป็ด	แก้ปวดท้องกะทันหัน	แช่น้ำดื่มทันที
เกล็ดไม้โพธิ์	แก้งูสวัด ผื่น เจ็บแสบ	ฝนแล้วใช้ทา
ชะเอมเทศ	แก้เจ็บคอ แก้ไข้ ขับเสมหะ	อมหรือเคี้ยว
กล้วย	แก้ท้องเสีย ทาแผล ห้ามเลือด	ให้เด็กอายุ 5-6 เดือนต้มน้ำดื่ม กล้วย แก้ท้องเสีย, ใช้น้ำต้มนทา แผลเพื่อห้ามเลือด
ไม้ฮาด	แก้ท้องเสีย	ให้เด็กอายุ 5-6 เดือนต้มน้ำ ต้นไม้ฮาดแก้ท้องเสีย

สูตรและส่วนประกอบของสมุนไพรที่ใช้รักษาโรค

สูตรของยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรค ต่าง ๆ โดยนำสมุนไพร ชนิดต่าง ๆ มาผสมรวมกัน และใช้วิธีการต้มน้ำดื่ม

ตารางที่ 27 สูตรและส่วนประกอบของสมุนไพรใช้ในการรักษาโรค

รักษาโรค	ส่วนประกอบที่ใช้ในการรักษา	วิธีการ
อาการไอ	แก่นหมากขอ, ราก ก้านต้น	ต้มน้ำดื่ม รอให้เย็นเองโดยไม่
	ปีป, แก่นส้มป่อย	ต้องเป่า
โรคดีซ่าน	ต้นกระตอ, รากมะพร้าว, ราก	ต้มน้ำดื่ม รอให้เย็นเองโดยไม่
	ก้านของต้นปีป, รากชะอม, ราก	ต้องเป่า
	มะเฟือง, แก่นมะสม, แก่นฝาง,	
	แก่นเปล้า	
โรคแผลในกระเพาะ	แก่นเปล้าหลวง, แก่นฝาง,	ต้มน้ำดื่ม รอให้เย็นเองโดยไม่
อาหาร	รากพังคี่หรือพังคี่ป่า, แก่นตัวส้ม,	ต้องเป่า
	หัวขมิ้นชัน, หัวไพร	
แก้ริดสีดวงทวาร	หัวขมิ้นชัน, เครื่องบอระเพ็ด,	ต้มน้ำดื่ม รอให้เย็นเองโดยไม่
	ใบเหืองอกปลาหมอ	ต้องเป่า
แก้ไข้	เครือเถาวัลย์นางพญาพังพาน,	ต้มน้ำดื่ม รอให้เย็นเองโดยไม่
	แก่นยอบ้าน, แก่นยอบ่า	ต้องเป่า
ระบาย	แก่นกำแพงเจ็ดชั้น, แก่น	ต้มน้ำดื่ม รอให้เย็นเองโดยไม่
	กำแพงเก้าชั้น, แก่นเปล้าหลวง	ต้องเป่า
ยาธาตุลุ่ม บำรุง	แก่นข้างนาว, แก่นนางหวาน,	ต้มน้ำดื่ม รอให้เย็นเองโดยไม่
กระตุก กำจัดเชื้อรา	แก่นนมสาว, แก่นนมวัว, ใบแพง	ต้องเป่า
บำรุงร่างกาย อาการ	ต้นชานเครือ	
ธาตุลุ่ม คือ อ่อนเปลี้ย		
เพลี้ยแรง นอนไม่หลับ		
เบื่ออาหาร ท้องผูก	แก่นไม้มะยม, แก่นหมากเฒ่าผู้	ต้มน้ำดื่ม รอให้เย็นเองโดยไม่
น้ำเหลืองเสีย เลือด	, แก่นมะไฟตัวผู้, แก่นสบู่ดำ	ต้องเป่า
จาง		
ละลายนิ่ว	เครือเขาแกง, รากนางพญา	ต้มน้ำดื่ม รอให้เย็นเองโดยไม่
ยาแก้คันช่องคลอด	นอนน้ำ, แก่นสับปะรดเขียว,	ต้องเป่า
มดลูกอักเสบ ตกขาว	กาฝากหมากต้อง, รากดอกซ้อน	

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการศึกษาหมอพั่นบ้านในเขตพื้นที่ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ หลังจากนั้นจะเลือกเก็บ ข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยคัดเลือกหมอพั่นบ้านที่มีประสบการณ์ในการรักษามากกว่า 5 ปี ที่รักษาโดยการแพทย์แผนไทย จำนวน 10 คน

แบ่งเป็น 5 ตอนเพื่อครอบคลุมเนื้อหาในการศึกษา ได้แก่ ตอนที่ 1 บริบทพื้นที่ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ตอนที่ 2 ข้อมูลส่วนบุคคลของหมอพั่นบ้าน รวมทั้งแนวคิด การวินิจฉัยโรค จากภูมิปัญญาหมอพั่นบ้าน ตอนที่ 3 หมอเป่าและวิธีการรักษา ตอนที่ 4 หมอสมุนไพร และวิธีการรักษา ตอนที่ 5 ชนิดและสรรพคุณ ของสมุนไพรที่หมอพั่นบ้านนำมารักษา โดยมีรายละเอียดดังนี้

สรุป

ตอนที่ 1 บริบทพื้นที่ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ตำบลแม่โป่ง เป็นตำบลหนึ่งของอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ของอำเภอดอยสะเก็ด มีพื้นที่ทั้งหมด 37,551 ไร่ พื้นเพเดิมของชาวบ้าน ส่วนใหญ่เป็นคนในท้องถิ่น การตั้งถิ่นฐานตั้งอยู่ตามแนวยาวของถนนมีถนน รพช. และถนนชลประทานเชื่อมแม่กวัง เป็นเส้นทางติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับอำเภอได้สะดวก มีพื้นที่ของหมู่บ้านอยู่ในเขตของศูนย์ ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ และเป็นหมู่บ้านบริวารของศูนย์ศึกษาฯ ทั้ง 10 หมู่บ้าน ลักษณะภูมิประเทศ เป็นที่ราบเชิงเขาและภูเขา ระดับความสูงจากน้ำทะเลประมาณ 340 เมตร มีลำห้วยไหลผ่านมีแหล่งน้ำที่สำคัญ คือ อ่างเก็บน้ำห้วยฮ่องไคร้ อ่างเก็บน้ำห้วยแก้ว คลองชลประทานแม่กวัง ได้รับน้ำเติมพื้นที่ อาชีพหลักของคนในชุมชน คือ ทำนา อาชีพเสริม ได้แก่ รับจ้างทั่วไป และอุตสาหกรรมในครัวเรือน เป็นต้น จากข้อมูล 10 อันดับแรกของโรคที่ป่วยสูงสุดระหว่างวันที่ 1 มกราคม 2555 ถึง 31 ธันวาคม 2558 ของคนในตำบลแม่โป่งได้แก่ โรคความดันโลหิตสูง ความดันโลหิตสูง (ที่ยังไม่ได้รับการวินิจฉัย) โรคเบาหวาน ไข้หวัด กล้ามเนื้ออักเสบ กระเพาะ อาการคัน คออักเสบ เครียด ปวดกล้ามเนื้อ โรคที่มีการเข้ารับการรักษามากที่สุดเป็นโรคความดันโลหิตสูง ซึ่งพบมากในผู้หญิง

ตอนที่ 2 ข้อมูลส่วนบุคคลของหมอพื้นบ้าน รวมทั้งแนวคิด การวินิจฉัยโรค จากภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน

จากการศึกษาพบว่าหมอพื้นบ้านเป็น ชาย 8 คน หญิง 2 คน มีอายุเฉลี่ย ที่ 71 ปี มีสถานภาพเป็นหมอพื้นบ้าน มีอาชีพหลัก ได้แก่ หมอพื้นบ้าน เกษตรกรรม แม่บ้าน ราชการบำนาญ และรับจ้างทั่วไป แบ่งรูปแบบภูมิปัญญาได้เป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ หมอสมุนไพรและหมอเป่า ซึ่งเหตุจูงใจในการเป็นหมอพื้นบ้านนั้น ส่วนใหญ่เกิดจากความศรัทธาในตัวหมอพื้นบ้านร่วมกับการสนใจอยากช่วยเหลือผู้อื่น และมักได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ หรือญาติที่เป็นหมอพื้นบ้าน มีประสบการณ์การรักษาไม่ต่ำกว่า 5 ปี จนถึง มากกว่า 30 ปีขึ้นไป

ตอนที่ 3 หมอเป่าและวิธีการรักษา

ที่มาของหมอเป่านั้นมักจะมีที่มาที่เกิดจากการถ่ายทอด จากศึกษานั้นพบหมอเป่าจำนวน 2 คน ซึ่งใช้วิธีการเป่าเพื่อรักษาโรคที่เกี่ยวกับกระดูก เช่น กระดูกหัก อาการช่น และบาดเจ็บต่าง ๆ เช่น บาดแผลจากการถูกของมีคม แผลจากการผ่าตัด หมอเป่านั้นรักษาทั้งด้านร่างกายและจิตใจควบคู่กันไป มีแรงจูงใจในการทำอาชีพนี้ได้ จากการได้ช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ซึ่งขั้นตอนการเข้ารับการรักษานั้นประกอบไปด้วย 2 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ การเชิญให้ไปรักษาคือ การไหว้ครู และการแสดงการขอบคุณหมอเป่า เพื่อขอบคุณครูบาอาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้หมอเป่า การดำรงตนเป็นหมอเป่านั้นจะต้องมีการปฏิบัติตามข้อห้ามต่าง ๆ อย่างเคร่งครัดเพื่อคงความศักดิ์สิทธิ์ของคาถา

ตอนที่ 4 หมอสมุนไพรและวิธีการรักษา

หมอสมุนไพรเป็นหมอที่ใช้แร่ธาตุต่าง ๆ ร่วมกับ เขาสัตว์ หรือส่วนต่าง ๆ ของสัตว์บางชนิด รวมทั้งพืชสมุนไพร และโรคที่รักษาส่วนใหญ่นั้น ได้แก่ โรคเลือด โรคไต นิ่ว โรคมะเร็ง โรคปวดเข่า ปวดขา แมลงสัตว์กัดต่อย อาการเหนื่อยอ่อนเพลีย และอาการผิดปกติของหญิงแม่ลูกอ่อนหลังอยู่ไฟ จากการศึกษาพบหมอสมุนไพรอยู่ 8 คน ซึ่งที่มาของการเป็นหมอสมุนไพรนั้นมาจาก การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสืบทอดกันมา และการเข้ารับการอบรมจากโรงเรียนแพทย์แผนโบราณเชียงใหม่ วิธีการรักษาด้วยสมุนไพรนั้น มีหลากหลายวิธี ได้แก่ การต้มดื่ม ฝน ทา อม โดยใช้ตัวยาหลักและการเข้ายา จะไม่นิยมใช้สมุนไพรชนิดเดียว ส่วนของสมุนไพรนั้น สามารถใช้ได้ทุกส่วน เช่น ราก เมล็ด เปลือก ลำต้น (แก่น) ใบ ดอก ขึ้นอยู่กับแต่ละชนิดของสมุนไพร แหล่งของสมุนไพรส่วนใหญ่นั้นจะ

เก็บในป่าบริเวณที่ราบเชิงเขารอบเขตพื้นที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ เพราะมีสมุนไพรจำนวนมากและเกือบครบทุกชนิด

ตอนที่ 5 ชนิดและสรรพคุณ ของสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านนำมารักษา

ชนิดและสรรพคุณของสมุนไพรนั้น มีการใช้ตัวสมุนไพรชนิดเดียวซึ่ง ใช้ในการรักษาโรคเบื้องต้น ได้แก่ รักษาอาการ ปวดท้อง ท้องเสีย เจ็บคอ แก้ไอ ห้ามเลือด โรคระเพาะ ภูมิแพ้ หอบหืด ซึ่งสมุนไพรเหล่านี้จะมีสรรพคุณเฉพาะอยู่ในตัวสมุนไพรอยู่แล้ว ในการใช้รักษาจะนำเอาสมุนไพร มา ต้มน้ำดื่ม อม หรือรับประทานสด ขึ้นอยู่กับแต่ละชนิดของสมุนไพร

การใช้สูตรและส่วนประกอบต่าง ๆ ของสมุนไพรมาประกอบกัน เพื่อใช้ปรุ้งยาด้วยวิธีการต้ม เพื่อรักษา โรคและอาการต่าง ๆ ได้แก่ อาการไอ แก้ไข้ ยาธาตุลุ่ม บำรุงกระดูก กำจัดเชื้อรา บำรุงร่างกาย อาการธาตุลุ่ม คือ อ่อนเพลีย เพลียแรง นอนไม่หลับ เบื่ออาหาร ท้องผูก น้ำเหลืองเสีย ยาระบาย แก้กิดสีดวงทวาร โรคแผลในกระเพาะอาหาร โรคดีซ่าน ละลายนิ่ว แก้คันช่องคลอด มดลูกอักเสบ และอาการตกขาว ซึ่งการรักษาอาการต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นการนำสมุนไพรหลาย ๆ ชนิดมาประกอบกัน และปรุ้งยาด้วยวิธีการต้มน้ำดื่ม

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาในเรื่องบริบทของพื้นที่ตำบลแม่โป่ง ซึ่งเป็นที่ราบเชิงเขานั้น เป็นที่ซึ่งอุดมไปด้วยทรัพยากรต่าง ๆ อุดมสมบูรณ์ ซึ่งที่มาของการรักษาแบบหมอพื้นบ้านนั้นมีการสืบทอดอย่างต่อเนื่องมาจากบรรพบุรุษ จากคัมภีร์ โบราณที่สืบทอดกันมา บ้างก็ใช้การจดจำ ให้การรักษาฟรีหรือเก็บเพียงเล็กน้อย ซึ่งคล้ายกับ ที่สุรเกียรติ์ อาชานานุภาพ (2552 : 89) ได้กล่าวความหมายของแพทย์แผนไทยว่า มีความรู้ในเรื่องของยาที่สามารถโรคพื้น ๆ ได้ มักเป็นคนพื้นบ้านมีการสืบทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษ จากสภาพพื้นที่เป็นพื้นที่ราบสลับเชิงเขา มีป่าไม้ อยู่ห่างไกลความเจริญ ซึ่งการรักษาด้วยหมอพื้นบ้านถือว่าเป็นทางเลือกที่สำคัญของคนในพื้นที่ ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมีการพัฒนาในด้านสาธารณสุขภาคแล้วก็ตาม หมอพื้นบ้านก็ยังคงมีความสำคัญกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน เนื่องจากความผู้ป่วยมีความเชื่อมั่นในการรักษา อีกทั้งการรักษาโดยหมอพื้นบ้านนั้นเน้นการรักษาทางด้านร่างกายควบคู่ไปกับการรักษาทางด้านจิตใจ ทำให้ผู้ป่วยมีกำลังใจในการรักษาอย่างมาก

ขั้นตอนการการรักษาของหมอพื้นบ้านนั้น โดยเฉพาะหมอเป่า จะมีวิธีการรักษาด้วยคาถากำกับด้วย โดยมีพิธีการไหว้ครูก่อนการรักษา คล้ายกับขั้นตอนของการรักษาของแพทย์แผนไทยที่โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2533 : 69) ได้กล่าวไว้ ว่าขั้นตอนแรกในการ เข้ารับการรักษา นั้นจะต้องมีการใช้เครื่องบูชาครูด้วยชั้น 5 ประกอบด้วย การถ่ายทอดความรู้ในการเป็นหมอพื้นบ้านนั้นไม่ใช่ใครก็จะเป็นได้ ผู้ที่จะเป็นหมอพื้นบ้านได้ มักจะมีการสืบทอดจากบรรพบุรุษหรือครูแพทย์แผนไทยโดยตรง ผู้เรียนจะต้องมีคุณสมบัติที่เหมาะสมที่จะสืบทอดภูมิปัญญา การรักษาของหมอเป่านั้นจะเน้นการรักษาที่ทำการรักษาทางด้านร่างกายควบคู่กับการรักษาทางด้านจิตใจไปด้วย คล้ายกับแนวทางการรักษาในทางพระพุทธศาสนา ของพระครูอินทสารวิจิตรอินทร์ (2551) ซึ่งได้กล่าวว่า ความเจ็บป่วยของโรคอยู่ 2 ประเภท คือ โรคทางกายและโรคทางใจ ซึ่งในพระพุทธศาสนามีหลักการในการรักษาโรคที่เกิดจากการเจ็บป่วย 2 แนวทางด้วยกันคือ การรักษาด้วยยาสมุนไพรและการรักษาด้วยธรรมโอสธ

การรักษาของหมอสมุนไพร คือการใช้สมุนไพรในการทำยา รักษา ส่วนใหญ่การใช้สมุนไพรรักษาโรคจะมีสูตรยาต่าง ๆ ที่มีการใช้ยาสมุนไพรร่วมกันหลายชนิด เพื่อรักษาอาการ มักจะใช้วิธีการต้มสมุนไพร แล้วดื่มกิน ซึ่งการต้มนั้นเป็นวิธีการหนึ่งที่จะสกัดตัวยาให้ออกมาคั้นน้ำ เพื่อรักษาอาการ เจ็บป่วย และมีอีกส่วนคือการใช้สมุนไพรแบบเดี่ยวเพื่อรักษาอาการป่วยเล็กน้อย ตามสรรพคุณของสมุนไพรนั้น ๆ ด้วยวิธีการต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับแต่ละชนิดของสมุนไพร

ข้อเสนอแนะ

แนวโน้มของสมุนไพรไทยนั้น มีทั้งโอกาสที่จะได้รับการพัฒนาและความเสี่ยงที่จะถูกทำลายหรือละเมิดทรัพย์สินทางปัญญาจากต่างชาติ ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ด้านการพัฒนาองค์ความรู้ จากข้อจำกัดของการได้มาซึ่งความรู้เรื่องสมุนไพรซึ่งมาจากการบอกเล่าโดยผู้รู้ ไม่มีการจดบันทึก และไม่มีการถ่ายทอดอย่างเป็นระบบ องค์ความรู้เรื่องสมุนไพรจึงอาจจะเปราะบาง เลอะเลือนไปตามกาลเวลา หน่วยงานบริหารส่วนท้องถิ่นควรมีการรวบรวมทำเนียบหมอสมุนไพรจัดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้ทวนสอบความรู้เรื่องสมุนไพรซึ่งกันและกัน มีการจดบันทึกองค์ความรู้เป็นลายลักษณ์อักษร และวางแผนการสืบทอดองค์ความรู้ให้ต่อเนื่อง

2. ด้านการควบคุมคุณภาพสมุนไพร หน่วยงานด้านการเกษตร ควรมีศึกษาและส่งเสริมการปลูกสมุนไพรหายาก เพื่อให้มีตัวยาเพียงพอแก่การใช้งาน รวมทั้งควรมีการศึกษาองค์ประกอบ ขนาดของยาสมุนไพรด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่

3. ด้านการวิจัย ควรส่งเสริมการวิจัยทั้งด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อศึกษาองค์ประกอบของสมุนไพร ขนาดยาเพื่อการรักษา การแปรรูป พิษและภาวะแทรกซ้อนต่าง ๆ รวมทั้ง ส่งเสริมการวิจัยด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ในเรื่องของความเชื่อและผลด้านจิตใจของการแพทย์แผนไทย

4. ด้านนโยบาย การมีความตกลงร่วมมือระหว่างประเทศในอาเซียน ซึ่งมีลักษณะภูมิประเทศอากาศและความเชื่อที่คล้ายกัน คือสนับสนุนโอกาสในการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ระหว่างแผนพื้นบ้าน/ทางเลือกกับแผนปัจจุบัน เริ่มจากสิ่งดีที่มีอยู่แล้วในพื้นที่ ผ่านทางเวทีต่างๆทั้งด้านสถาบันการศึกษา ภาคประชาชน ท้องถิ่นด้านการเกษตร เน้นเป้าหมายร่วมของ 2 แผน คือการทำให้สุขภาพดี เน้นการส่งเสริมสุขภาพมากกว่าการมุ่งรักษาเท่านั้น จัดสิทธิประโยชน์ด้านหลักประกันสุขภาพของประเทศให้ครอบคลุมทั้ง 2 แผน แสดงสาธารณชนให้เห็นความคุ้มค่าของแผนไทย/พื้นบ้าน/ทางเลือกรัฐบาลลดภาระงบประมาณประเทศจากอิทธิพลของธุรกิจข้ามชาติด้านยา โดยการส่งเสริมแผนไทย/พื้นบ้าน/ทางเลือก วิธีสุขภาพที่ยั่งยืนมากกว่าการพึ่งพาการนำเข้ายาแผนปัจจุบัน

บรรณานุกรม

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. 2542. พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริม

ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย. กรุงเทพฯ: สุวีริยาปริ้นติ้งเฮาส์.

เกษม สุขสวัสดิ์. 2547. ภูมิปัญญาชาวบ้านวิถีชีวิตเกษตรชุมชนพึ่งตนเอง: ศึกษาเฉพาะกรณีศูนย์

รวมสวนเห็ดบ้านอรัญญิก ตำบลกระทุ่มลม อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สถาบันราชภัฏธนบุรี.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. 2533. ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบท. กรุงเทพฯ: สำนักงานกิจการ

โรงพยาบาลองค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. 2540. ความเชื่อและกระบวนการรักษาโรคพื้นบ้าน. วิทยานิพนธ์ปริญญา

โท มหาวิทยาลัยมหิดล.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2543. ภูมิปัญญาอีสาน. อุบลราชธานี: ศรีธรรมออฟเซต.

ฉวีวรรณ ใจแก้ว. 2544. การเข้าสู่ความเป็นหมอพื้นบ้านและทัศนคติต่อการเป็นหมอพื้นบ้าน ศึกษา

จากจังหวัดอุบลราชธานี. ภาคนิพนธ์ปริญญาโท สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ทอง บุญยศ . 2535. ศักยภาพหมอพื้นบ้านกับสาธารณสุขมูลฐานกรณีศึกษาจังหวัดสุรินทร์.

กรุงเทพฯ: สำนักงานสาธารณสุขมูลฐาน สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข.

นิติ เอี้ยวศรีวงศ์. 2536. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร ทิศทางไทย. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ..

พรรณิสมา มาศรี และคณิตา มิถานนท์. ม.ป.ป.. การใช้สมุนไพรในการรักษาโรคผิวหนังของหมอ

สมุนไพรพื้นบ้าน กรณีศึกษาหมอเปลื้อง เชื้อนก่องแก้ว บ้านถ่อน ตำบลสว่าง อำเภอ

พรรณานิคม จังหวัดสกลนคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

พระครูอินทสารวิจิตร อินทสโร. 2551. การรักษาโรคด้วยสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์

พระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พิสิษฐ์ บุญไชย. 2545. การใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพของชาวกะเลิงจังหวัดสกลนคร.

กรุงเทพฯ: คณะกรรมการวิจัยการศึกษาการศาสนา และการวัฒนธรรมของ
กระทรวงศึกษาธิการ.

มูลนิธิชัยพัฒนา. ม.ป.ป.. เศรษฐกิจพอเพียง. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา

http://www.chaipat.or.th/site_content/34-13/3579-2010-10-08-05-24-39.html

(6 กรกฎาคม 2559)

ประไพ ทองเชิญ. 2548. นีคือผ้าทอพื้นบ้าน. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์

- พนชัย ปรีชาปัญญา. 2544. ภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับระบบนิเวศวนเกษตรบนแหล่งต้นน้ำลำธาร
ในภาคเหนือ. กรุงเทพฯ: สำนักวิชาการป่าไม้ กรมป่าไม้
- เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ. 2541. นโยบายและทิศทางการพัฒนาการแพทย์แผนไทย สถาบัน
การแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสง
เคราะห์ ทหารผ่านศึก.
- รังษี วิบูลชัย. 2538. การดำรงอยู่ของการแพทย์พื้นบ้าน: กรณีศึกษาหมู่บ้านนาสีดา ตำบลข้าวปุ้น
อำเภอข้าวปุ้น จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วุฒินันท์ พระภูจำนงค์. 2534. การรักษาแบบพื้นบ้านโดยใช้สมุนไพรของชาวชนบท อำเภอสตึก
จังหวัดบุรีรัมย์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- วิบูล ผลประเสริฐ, โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และ สุรเกียรติ อาชานานุภาพ. 2530. การแพทย์แผน
ไทยภูมิปัญญาแห่งการพึ่งตนเอง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เอช. เอน. สเตชันนารีและการพิมพ์. .
- วิภา อุทยานินทร์, เสาวนันท์ บำเรอราช, และกาญจนา นิมสนทร. 2556. พฤติกรรมการใช้สมุนไพรใน
การ ลดระดับน้ำตาลในเลือดในผู้ป่วยเบาหวาน : ข้อมูลพื้นฐานเพื่อนำไปสู่ การพัฒนาระบบ
บริการเบาหวาน ในอำเภอห้วยแถลง. วารสารการพัฒนาสุขภาพชุมชน
มหาวิทยาลัยขอนแก่น, (1), 11-23.
- สุทิส ปลิ้มปิตวิริยะเวช. 2544. การนวดพื้นบ้านอีสาน: กรณีศึกษาอำเภอสวรรคคูหา จังหวัด
หนองบัวลำภู. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2534. ภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สถาบันไทยศึกษา.
- เสรี พงศ์พิศ. 2547. ถอดรหัสภูมิปัญญาไทยอีกหนึ่งมุมทางสังคม. วารสารเศรษฐกิจและสังคม.
41(5), 6-10.
- อรุณี อ่อนสวัสดิ์. 2551. ระเบียบวิธีวิจัย. พิษณุโลก: ภาควิชาการศึกษา คณะ
ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แบบสัมภาษณ์หมอพื้นบ้าน

วันที่สัมภาษณ์.....

ผู้สัมภาษณ์.....

โครงการวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ในพื้นที่ ตำบลแม่โป่ง
อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

แบบสัมภาษณ์ หมอพื้นบ้าน

คำชี้แจง การสัมภาษณ์ในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลการรักษาของท่าน ขอให้ท่านตอบตามความเป็นจริง และคำตอบของท่านไม่มีผลใด ๆ ต่อตัวท่าน หรือถ้าท่านไม่สบายใจที่จะตอบสามารถปฏิเสธได้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเฉพาะข้อมูลที่ท่านยินยอมให้เปิดเผยเท่านั้น

ชื่อ-นามสกุลแพทย์พื้นบ้าน.....

บ้านเลขที่.....หมู่ที่..... ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....

หมายเลขโทรศัพท์มือถือ.....

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของหมอพื้นบ้าน

1. เพศ ☐ ชาย ☐ หญิง
2. อายุ.....ปี
3. ศาสนา ☐ ไม่มี ☐ พุทธ ☐ คริสต์ ☐ อิสลาม ☐ อื่นๆ (ระบุ).....
4. สถานภาพสมรส ☐ โสด ☐ คู่ ☐ หม้าย ☐ หย่า/แยก
5. ความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ ☐ อ่าน-เขียนได้ ☐ อ่าน-เขียนไม่ได้
6. สถานภาพของท่านเกี่ยวกับวิชาชีพ
 - ☐ หมอพื้นบ้าน
 - ☐ หมอแผนโบราณ (มีใบ บว.เลขที่.....)
 - ☐ พระ/นักบวช
7. อาชีพหลัก

☐ เป็นหมอพื้นบ้าน	☐ แม่บ้าน	☐ ทำนา/ทำสวน/ทำไร่
☐ ค้าขาย	☐ รับราชการ	☐ รัฐวิสาหกิจ
☐ ไม่ได้ทำงาน	☐ รับจ้าง (ระบุ).....	
☐ อื่น (ระบุ).....	☐ อาชีพเสริมอื่น ๆ (ระบุ).....	

ภาคผนวก ข

แบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

แบบสัมภาษณ์ หมอพื้นบ้านแบบเจาะลึก

คำชี้แจง การสัมภาษณ์ในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลการรักษาของท่าน ขอให้ท่านตอบตามความเป็นจริง และคำตอบของท่านไม่มีผลใด ๆ ต่อตัวท่าน หรือถ้าท่านไม่สบายใจที่จะตอบสามารถปฏิเสธได้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเฉพาะข้อมูลที่ท่านยินยอมให้เปิดเผยเท่านั้น

1. ชื่อ-นามสกุลแพทย์พื้นบ้าน.....

2. ท่านเริ่มให้การรักษาผู้ป่วยตั้งแต่อายุ..... ปี

3. โรค/อาการที่ท่านให้การรักษาเป็นประจำคือ.....

3.1 ลักษณะอาการของโรค ที่ท่านรักษาเป็นอย่างไร.....

.....

3.2 ท่านตรวจพบว่าสาเหตุของโรค ที่มาทำให้ท่านรักษามาจากสาเหตุใด (ธาตุผิดปกติ, เชื้อโรค, กรรม, อื่น ๆ).....

.....

3.3 วิธีการวินิจฉัยโรคของท่านมีขั้นตอนเป็นอย่างไร.....

.....

การซักประวัติ.....

.....

การตรวจร่างกาย.....

.....

ตรวจดวงชะตา.....

.....

สังเกตอาการ.....

.....

ใช้พลังจิต/นั่งสมาธิ/อื่น ๆ ระบุ

.....

3.4 วิธีการรักษาของท่านมีขั้นตอนเป็นอย่างไร.....

ขั้นตอนการรักษา.....

ภาคผนวก ค
ประวัตินักศึกษา

ประวัตินักศึกษา

ชื่อ-นามสกุล นายณรงค์ จันทร์ฤกษ์
เกิดเมื่อ 2 ธันวาคม 2508
ประวัติการศึกษา พ.ศ. 2536 ปริญญาตรี ครุศาสตร์บัณฑิต สาขาบริหารการศึกษา
ประวัติการทำงาน พ.ศ. 2539-ปัจจุบัน บริษัทการบินไทยจำกัดมหาชน